

حق دسترسی به اطلاعات در اینترنت؛ ابزار تقویت مشارکت شهروندی

دکتر رضا اسلامی*

عبدالله عصاره**

چکیده

حمایت از حقوق بنیادین بشری، امروزه به یک اصل و معیار مهم انتساب نیک و یا شر بودن یک حکومت مبدل شده است. این حق از نتایج حق آزادی بیان محسوب می‌شود و هرچند ریشه‌ای سنتی و تاریخی دارد، اما انفجار اطلاعات از طریق پیشرفت فناوری‌های عصر حاضر تعاریف و معانی آن را تقریباً دگرگون ساخته است. تا چندی قبل دسترسی به اطلاعات در محدوده اطلاعات و اسنادی که در مراکز دولتی و بعضاً خصوصی نگهداری می‌شد ترجمه می‌شد و بالتبع این حق برای شهروندان محترم شمرده می‌شد که در صورت نیاز، اطلاعاتی که منع قانونی برای انتشار ندارند، در دسترس‌شان قرار گیرد. اما امروزه با رشد گسترده فناوری‌های جدید همچون اینترنت و قابلیت‌هایی که استفاده از این پدیده در میان آورده است، تقریباً مفهوم اطلاعات و دسترسی به آن تحولی شگرف را در خود می‌بیند. به همین نسبتی که تحولات فناورانه رفاه و پیشرفت‌های فنی و تجربی را به ارمغان می‌آورند انتظار بشریت این است که مفاهیم حقوق بشری و حمایت‌های آزادی‌ها ارتقاء پیدا نمایند. از این دیدگاه دسترسی به هر نوع اطلاعاتی که در فضای اینترنت به وجود می‌آید باید جزء حقوق بنیادین آزادی بیان و اطلاعات شمرده شود. زیرا، این اجازه نتیجه ضمنی و قطعی محترم شمردن آزادی عقیده و بیان است. در این تحقیق به باز شکافی مفهوم دسترسی به اطلاعات و آزادی بیان در محیط اینترنت به منظور تقویت مشارکت

* استادیار دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.

** کارشناس ارشد حقوق عمومی دانشگاه شهید بهشتی.

شهروندی پرداخته شده است. مسئله اصلی این است که آیا واقعاً گسترش استفاده از اینترنت این قابلیت را دارد که میزان مشارکت مردم در امور سیاسی و اجتماعی مرتبط با حاکمیت را افزایش دهد. تقویت ضریب مشارکت سیاسی از طریق دسترسی به اطلاعات و گسترش فضای سایر موضوعی کاملاً به روز و مورد توجه دانشمندان حقوق و علوم سیاسی است. در حالی که در برخی کشورهای پیشرفته کاهش حضور و مشارکت شهروندان در امور حکومت به مسئله‌ای نگران‌کننده بدل شده است، به نظر می‌رسد تجویز تقویت دسترسی به اطلاعات و گسترش فضای سایر در جهت ایجاد شور و انگیزه در میان شهروندان برای حضور توأم با عقلانیت و آگاهی سیاسی، بسیار شفافبخش است.

کلید واژگان

حق دسترسی به اطلاعات، مشارکت شهروندی، اینترنت، دولت الکترونیک.

مقدمه

موضوع حق دسترسی به اطلاعات^۱ با هویدا شدن عصر انفجار اطلاعات و پیشرفت- های فناوری‌های خیره‌کننده فناورانه، همچون پدیداری اینترنت، هویتی جدید و مقداری متفاوت از مفهوم سنتی آن پیدا کرده است. انگیزه پیدایش آزادی اطلاعات^۲ و به تبع آن تصویب قوانین و مقرراتی در حمایت از این حق، قدمتی بیش از ۲۰۰ سال دارد.^۳ تا همین اواخر، - یعنی تا پیش از جهانی‌شدن دسترسی به اطلاعات از طریق اینترنت - اطلاعات و دستیابی به آن عموماً با رویکردی دولتی قرائت می‌شد. به این معنی که اطلاعات و اسناد دولتی بر این مبنا که حاکمیت، تفویض قدرت مردم به نمایندگان‌شان است، به مردم تعلق داشت و دلیلی برای پنهان نمودن این اسناد وجود نداشت. این مبنا بیان می‌دارد که شهروندان حق برخورداری از آزادی اطلاعات را دارند تا بتوانند با استفاده از آن از برنامه‌های حکومت خود در زمان‌های گذشته، حال و آینده آگاه شوند.^۴ بالتبع با رسمیت یافتن این حق، مردم می‌توانند به اطلاعات موجود در دستگاه‌ها و مؤسسات عمومی دسترسی پیدا کنند.^۵

1. Right to Information .

2. Freedom of Information.

۳. حسن، دوست تهرانی؛ «آزادی اطلاعات و حق دسترسی: بنیان دموکراسی»، مجلس و پژوهش، بهار ۱۳۸۳، ش ۴۲، ص ۷۳. از زمان تصویب نخستین قانون حق دسترسی به اطلاعات در کشور سوئد، بیش از ۲۳۰ سال می‌گذرد.

4. Alexander, Larry A. ; Freedom of Expression as a Human Right, University of San Diego, School of Law, Working Paper 23, Winter 2000 – 2001, Para. II

به نقل از، باقر، انصاری «مفهوم، مبانی و لوازم آزادی اطلاعات»، نامه مفید، شهریور ۱۳۸۶، ش ۶۱، ص ۱۳۸.

۵. همان.

به نظر می‌رسد با فوران اطلاعات کاملاً متنوع و گونه‌گون از طریق شبکه جهانی وب^۶ باید در مفهوم دسترسی به اطلاعات در محدوده اسناد و مدارک دولتی تجدید نظر نمود. این مفهوم اکنون با توجه به مقوله جهانی شدن و ایجاد جامعه اطلاعاتی، وسعت بسیار زیادی یافته است. به این صورت که دیگر از حکومت‌ها فقط انتظار حمایت از اطلاعات صرفاً دولتی وجود ندارد، بلکه امروزه هر نوع اطلاعاتی که توسط سامانه شبکه جهانی تولید شده و در رشد و ارتقاء اندیشه‌ها و آزادی‌ها مفید واقع می‌شود، باید توسط دولت‌ها حمایت شود و تا حد ممکن نیز محدودیت‌های این نوع دسترسی را از میان بردارد. با این تعریف، دسترسی به اطلاعات دولتی بخشی از معنای عام آزادی اطلاعات خواهد بود؛ هر چند در این وضعیت جدید با ظهور پدیده دولت الکترونیک دسترسی به اسناد و مدارک دولتی نیز کاملاً برجسته شده و مورد توجه قرار گرفته است.

فضای دور از نظارت اینترنت و ویژگی دو سویه بودن آن و برخی از صفات دیگر فضای مجازی که در رسانه‌های دیگر یا به کلی وجود ندارد و یا کم‌رنگ است، این پدیده را به سمت تقویت حق‌های بنیادین و به تبع آن، تقویت سایر حقوق شهروندی جهت داده است. برای مثال ارائه اطلاعات و خدمات دستگاه‌های حکومتی در محیط اینترنت، رأی‌گیری و نظرسنجی اینترنتی، مبارزات انتخاباتی،^۷ تقویت رابطه مسئولین حکومت با

6. World Wide Web.

۷. به عنوان مثال در انتخابات ریاست جمهوری آمریکا کاندیداهایی که به یکی از دو حزب جمهوری خواه و دموکرات منتسب نیستند، به علت کمبود منابع مالی و امکانات حزبی به راحتی دیده نمی‌شوند. لذا برای جبران این خلاء می‌توانند با استفاده از امکان اطلاع‌رسانی اینترنتی، بدون محدودیت با طرف‌داران خود ارتباط برقرار نموده و به ارائه اطلاعات در مورد برنامه‌هایشان بپردازند، در حالی که پخش برنامه‌های کاندیداها از رسانه‌ای مانند تلویزیون هزینه‌های بسیار زیادی دارد. از طریق وب سایت‌ها کاندیداها می‌توانند تمام طرف‌داران‌شان را تشویق به شرکت در انتخابات نمایند خصوصاً کسانی که قبلاً در این چنین فعالیت‌هایی شرکت نداشته‌اند. حتی از این طریق می‌توانند به جذب نیروهای رویاورند که در انتخابات قبلی از

مردم از طریق تقویت ارتباطات دو سویه، پست الکترونیکی و تله کنفرانس، آموزش و تربیت شهروندان آگاه و مشارکت‌جو، نیل به میزان بالاتری از شفافیت و پاسخگویی حکومت، دسترسی آزاد به اخبار و تحلیل‌ها از طریق سایت‌های ویژه گروه‌های خبری و مباحثه‌ای و بسیاری موارد دیگر می‌توانند تأثیرات عمیق و گسترده‌ای بر حضور مردم در میدان سیاست داشته باشند.^۸ با این اوصاف باید اذعان داشت که اینترنت به‌طور مستقیم و غیر مستقیم بر بسیاری از عرصه‌ها و سطوح حیات فردی و جمعی انسان‌های معاصر تأثیری گسترده و عمیق به جا نهاده است.^۹

ابزار و فناوری به شکلی ماهوی و ذاتی می‌تواند به ارتقای سطح اندیشه‌های حقوق بشری کمک برساند، هم‌چنان که شبکه جهانی اینترنت، به گونه‌ای برخی مفاهیم حقوقی، سیاسی و اجتماعی را دگرگون کرده که برخی از اندیشمندان را ترغیب کرده تا از این طریق افول ارزش برخی مفاهیم و هنجارها را جبران نمایند. هم‌چنان که برخی معتقدند دسترسی به اطلاعات در اینترنت می‌تواند اندیشه وجود یک حوزه عمومی^{۱۰} برای تقویت

←
کاندیداهای دو حزب معروف حمایت می‌کرده‌اند. از مزیت‌های جالب توجه دیگر این پدیده مسائل تجاری و مالی آن است. برای مثال جان مک کین کاندیدای انتخابات ریاست جمهوری سال ۲۰۰۰ از طریق سایت انتخاباتی خود چیزی نزدیک به یک میلیون دلار کمک دریافت نمود.

Paolino, Philip and Shaw, Daron, "Can the Internet Help Outsider Candidates Win the Presidential Nomination?", *Political Science and Politics*, Vol. ۳۶, No. 2 (Apr, 2003), p. 193.

۸. منتظر قائم، مهدی، «(ICTS) دموکراسی دیجیتالی و حکومت الکترونیکی: سیاست و حکومت در عصر تکنولوژی‌های اطلاعاتی و ارتباطی»، نامه علوم اجتماعی، بهار و تابستان ۱۳۸۱، ش ۱۹، ص ۲۳۸ و ۲۳۹.

F. Guillén, Mauro, L. Suárez, Sandra, "Explaining the Global Digital Divide: Economic, Political and Sociological Drivers of Cross National Internet Use", *Social Forces*, Vol. 84, No. 2 (Dec., 2005), p. 686.

۹. همان، ص ۲۳۰.

10. Public Space

مردم‌سالاری را بازاحیاء نماید.^{۱۱}

در این بیان، با توسعه و به تبع آن پیچیدگی چند لایه امور حکمرانی در هر کشور و عدم دسترسی شفاف به فعالیت‌های حاکمان، درک و سنجش صحیحی از عمل دولت-مردان حاصل نمی‌شود. لذا به نظر می‌رسد یکی از بهترین راه‌های جلوگیری از بروز این نقیصه و تقویت حضور شهروندان در پشتیبانی از تصمیمات متخذه دولت، شفاف‌سازی و اطلاع‌رسانی باشد. این امر هم جز با قبول این اصل توسط حاکمان که اطلاعات متعلق به مردم است، امکان پذیر نیست.

مبحث نخست: مفهوم دسترسی به اطلاعات و مشارکت شهروندی

بند اول: حق دسترسی به اطلاعات

نگاهی اجمالی به روند تحولات چند دهه اخیر در میان حکومت‌ها، نشان می‌دهد که رابطه مردم با دولت تا حدود زیادی نسبت به دوره‌های پیشین، دستخوش تغییرات بنیادین شده است. پیشرفت دانش و اندیشه بشر مطالبات به‌حقی را به میان آورده، تا جایی که با گسترش روزافزون ارتباطات، حق دسترسی به اطلاعات به عنوان یکی از حقوق به‌جا و قابل دفاع شهروندان عصر انفجار اطلاعات شناخته شده است.^{۱۲}

بر طبق اصل جریان آزاد اطلاعات، مردم حق دارند به اخبار عمومی دسترسی داشته باشند، آن را به یکدیگر منتقل کنند، درباره آن اظهار نظر نموده و احیاناً نسبت به آن نقد و

۱۱. نگاه کنید به: سیدمحمد، مهدی‌زاده؛ «اینترنت و حوزه عمومی»، فصلنامه رسانه، سال پانزدهم، پاییز ۱۳۸۳، ش پایبی ۵۹، صص ۱۳۱-۱۱۱ و نگاه کنید به محمدقلی، میناوند، «اینترنت و توسعه سیاسی: حوزه عمومی در فضای سایبرنتیک»، پژوهش علوم سیاسی، بهار و تابستان ۱۳۸۵، ش ۲، صص ۱۴۶-۱۱۹.

۱۲. کاظم، معتمدنژاد؛ حقوق مطبوعات، جلد اول، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۸۲، ص ۲۳.

اعتراض داشته باشند، زیرا، همان‌طور که بیان شد، به مناسبت پیشرفت‌های اطلاعاتی جامعه جهانی، اکنون دیگر، حق دسترسی به اطلاعات و گردش آزاد اخبار، به عنوان یکی از حقوق بنیادین بشری و شهروندی به شمار می‌رود.^{۱۳}

گرچه نخستین تجربه مشخص قانون‌گذاری در زمینه «حق دسترسی به اطلاعات» به کشور سوئد و سال ۱۷۷۶ باز می‌گردد،^{۱۴} اما به زعم برخی، قدمت این موضوع بسیار بیش از اینها است. به عقیده آنتونی میسون اک کبی^{۱۵}، صاحب‌نظر انگلیسی، ارسطو، فیلسوف یونانی، دسترسی شهروندان را به اطلاعات، برای تحقق یک حکومت پاسخ‌گو ضروری می‌دانسته است.^{۱۶}

با این وجود به نظر می‌رسد که حق دسترسی به اطلاعات رسماً در نتیجه انقلاب صنعتی اروپا، و به منظور تقیید فعالیت‌های دولت پدیدار شده است. اولین زمینه‌های آزادی اطلاعات - البته به معنای عام آن - در قانون آزادی مطبوعات سوئد - مصوب سال ۱۷۶۶ - نمایان شد.^{۱۷} این قانون مقرر می‌داشت که اسناد دولتی به طور پیش‌فرض باید در معرض دید عموم باشد و این حق نیز باید برای شهروندان تضمین شود که می‌توانند رؤیت اسناد

۱۳. محسن؛ اسماعیلی؛ «آزادی ارتباطات و اطلاعات در حقوق و معارف اسلامی»، فصلنامه رسانه، بهار ۱۳۸۶، ش ۶۹، ص ۲۴۵.

۱۴. باقر، انصاری؛ آزادی اطلاعات، تهران، انتشارات دادگستر، ۱۳۸۷، ص ۱۰۳.

15. Anthony Mason Ac Kbe.

16. Anthony Mason Ac Kbe, The Relationship Between Freedom of Expression and Freedom of Information, in Beatson Jack, and Yvonne Cripps, (eds.), Essays in Honour of Sir David Williams, (Oxford, Oxford University Press, 2000), p. 236.

به نقل از: حسن، نمک‌دوست تهرانی؛ «آزادی اطلاعات؛ سرآغاز»،

http://mfoi.ir/b_main/articlestext.php?newsstories_id=20&newsstories_newskind=4

تاریخ مراجعه: ۹۰/۷/۱۵

۱۷. «آزادی اطلاعات و حق دسترسی: بنیان دموکراسی»، پیشین، ص ۷۴.

مربوط به دولت را تقاضا نمایند.^{۱۸} پس از آن نیز اعلامیه حقوق بشر فرانسه، دسترسی به اطلاعات مالی و بودجه‌ریزی دولت را مجاز اعلام نمود.^{۱۹}

نکته مهم در تبیین مفهوم آزادی اطلاعات وجود دو نظریه اطلاق و تقییدی است. برخی از حقوق‌دانان با استناد به عنوان و محتوای قوانین چندی از کشورها آزادی اطلاعات را به طور مضیق تعریف نموده‌اند: «شاید تصور شود منظور از اصطلاح آزادی اطلاعات، آزادی همه انواع آن است اما این تصور درست نیست. منظور از آزادی اطلاعات، حق دسترسی افراد به اطلاعات موجود در دستگاه‌ها و مؤسسات عمومی است»^{۲۰}

لذا دسترسی به اطلاعات در وهله اول به دسترسی به اطلاعات دولتی ترجمه شده است.^{۲۱} البته نگاهی به قوانین آزادی اطلاعات برخی کشورها^{۲۲} نیز این نکته را تأیید می‌نماید. مقصود این کشورها^{۲۳} از انتخاب عنوان دسترسی به اطلاعات سهل نمودن دسترسی و اطلاع‌یابی شهروندان از امور جاری درون حاکمیت بوده است.^{۲۴} از این منظر حق دسترسی به اطلاعات دولتی، آن است که هر یک از اعضای جامعه در هر زمان بتواند تقاضای رؤیت اطلاعاتی را داشته باشد که در یکی از مؤسسات عمومی و گاه خصوصی نگهداری

18. Jørgensen, Rikke Frank, Human Rights in the Global Information Society, Massachusetts Institute of Technology, 2006, p. 77.

19. Ibid.

۲۰. باقر، انصاری؛ حقوق ارتباط جمعی، تهران، انتشارات سمت، سال ۱۳۸۶، ص ۲۹.

۲۱. همان.

۲۲. نگاه کنید به آزادی اطلاعات، پیشین، صص ۱۰۳ - ۱۴۵.

۲۳. تا کنون بیش از ۵۰ کشور قانون آزادی اطلاعات را تصویب کرده‌اند و بیش از ۳۰ کشور در حال طی فرایند کاربردی نمودن آزادی اطلاعات هستند.

Brooke, Heather, Your Right to Know, London, Pluto Press, 2005, p. 243

۲۴. نگاه کنید به: پایگاه اینترنتی حسن نمک‌دوست تهرانی: <http://mfoi.ir>

می‌شود.^{۲۵} در این صورت این حق، می‌تواند بر میزان علاقه‌ی شهروندان برای استقرار یک حکومت مردم‌سالار بیفزاید.^{۲۶} زیرا، این اعمال حق به عنوان سوپاپ اطمینان تصمیمات حکومت عمل می‌کند^{۲۷} و دولت به واسطه حس کردن سایه سنگین نظارت مردم بر امور، به اخذ تصمیمات خارج از مصلحت مردم نزدیک نمی‌شود یا حداقل کمتر این کار را انجام می‌دهد. زیرا، حکومت از خود هیچ شأنی به جز رعایت حقوق شهروندان ندارد و همچنین یک حکومت مردم‌سالار بر پایه رضایت و موافقت شهروندان استقرار پیدا می‌کند.^{۲۸} به همین دلیل هم دولت مالک اطلاعات محسوب نمی‌شود تا حقی در مورد انتشار یا عدم آن داشته باشد، بلکه به عکس این مردم هستند که مالک اطلاعات محسوب می‌شوند.^{۲۹} واضح است که در رابطه با دسترسی به اطلاعات دولتی، حکومت موظف است اطلاعات عمومی را بدون درخواست شهروندان در دسترس قرار دهد و مهم‌تر اینکه باید این اطلاعات را به گونه‌ای منتشر نماید که دسترسی به آنها در آسان‌ترین حالت ممکن اتفاق بیفتد.^{۳۰} لکن علی‌رغم مهم بودن این حق، به نظر می‌رسد حق دسترسی به اطلاعات مفهومی عام‌تر است که حق دسترسی به اطلاعات دولتی را نیز مشمول خود می‌نماید. اگر حتی به ظاهر کلمه اطلاعات هم اکتفا نماییم چیزی فراتر از اطلاعات دولتی به دست

۲۵. حقوق ارتباط جمعی، پیشین، ص ۲۹.

۲۶. حسن، نمک‌دوست تهرانی؛ «حق دسترسی آزادانه به اطلاعات و دموکراسی»، فصلنامه رسانه، سال پانزدهم، پاییز ۱۳۸۳، ش پیاپی ۵۹، ص ۲۹.

۲۷. آزادی اطلاعات، پیشین، ص ۱۴۹.

28. Human Rights in the Global Information Society, op.cit, p. 74.

29. Richard, Carver, Freedom of Information: Training Manual for Public Officials, p.

25.

به نقل از حقوق ارتباط جمعی، پیشین، ص ۳۴.

30. Your Right to Know, op.cit, p. 245.

می‌آید. نکته اینجا است که ظهور پدیده اینترنت با خصوصیتی کاملاً چند بعدی باعث شده نگرش به اصل آزادی اطلاعات متحول شود. این تحول البته به سود مفهوم دسترسی به اطلاعات دولتی نیز بوده است. زیرا، در این حالت انتشار اطلاعاتی که در اختیار دولت است به راحتی و با هزینه بسیار ناچیزی در پایگاه‌های اینترنتی امکان‌پذیر شده و روشن است که عمل به این مقوله در دولت روابط بین مردم و حاکمان را شکوفاتر می‌کند. لذا باید اذعان داشت که همراه با گسترش دایره فناوری‌های ارتباطی و سرعت انفجار اطلاعات، تحولی در مفهوم آزادی اطلاعات در حال رخ دادن است و گذار از اطلاعات و اسناد اداری به هرگونه اطلاعات و داده که به تحکیم و تقویت حقوق مردم یاری رساند، صورت گرفته است.

بر پایه این توضیحات، تعریف اطلاعات عبارت است از: «اطلاعات ثبت شده در هر شکلی. لذا، این تعریف شامل اسناد نوشتاری، عکس، نقشه، فیلم و صوت، داده‌های رایانه-ای و شبیه این‌ها می‌باشد»^{۳۱}

بر این مبنا حق دسترسی به اطلاعات، آزادی فعالیت مردم در مرحله جستجو، جمع-آوری اخبار و عقاید و انتقال آنها به خبرگزاری‌ها و سایر مراکز خبری و انتشار آنها از طریق مطبوعات و فرستنده‌ها، فیلم‌های خبری و سینمایی، پایگاه‌های اطلاعاتی و خبری اینترنتی و همچنین آزادی مخاطبان در دریافت پیام‌های وسایل ارتباطی مذکور را پوشش می‌دهد.^{۳۲}

31. Your Right to Know, op.cit, p. 15. & Freedom of Information as an Internationally Protected Human Right, Principle 1.

به نقل از حقوق ارتباط جمعی، پیشین، ص ۴۰.

۳۲. در سال ۱۹۴۶، مجمع عمومی ملل متحد در نخستین اجلاس خود با قاطعیت اعلام داشت که آزادی کسب اطلاعات یکی از بنیادی‌ترین حقوقی است که سازمان ملل متحد برای تحقق آن به وجود آمده است و از شورای اقتصادی - اجتماعی درخواست نمود تا کنفرانسی در این زمینه برگزار نماید. منوچهر، طباطبایی

بند دوم: مشارکت شهروندی^{۳۳}

دایره‌المعارف علوم اجتماعی، مشارکت سیاسی را فعالیت‌های داوطلبانه‌ای دانسته است که اعضای یک جامعه برای انتخاب حکام خود به شکل مستقیم یا غیرمستقیم، در شکل‌گیری سیاست‌های عمومی، به کار می‌گیرند.^{۳۴}

بنابه تعریف مک کلاسکی^{۳۵} مشارکت سیاسی به آن دسته از کنش‌های اختیاری گفته می‌شود که فرد به‌لحاظ جهت‌دهی و تعیین روند اجتماعی و سیاسی به آن مبادرت می‌ورزد.^{۳۶} همچنین آلن دوینوا^{۳۷} مشارکت سیاسی را اصل اساسی دموکراسی معرفی می‌کند. از نظر وی دموکراسی چیزی نیست جز یک قالب سیاسی که در آن اکثر مردم می‌توانند در امور عامه شرکت جویند.^{۳۸}

همان‌طور که ملاحظه می‌شود تعاریف متفاوتی از این موضوع ارائه شده است لکن به نظر می‌رسد در میان این تعاریف وجود برخی اجزاء، برجسته‌تر و مهم‌تر است و به گونه‌ای وجه مشترک اکثر تعاریف می‌باشد. وجوهی همچون دخالت و همکاری مردم و نهادهای

مؤتمنی؛ آزادی‌های عمومی و حقوق بشر، دانشگاه تهران، ص ۹۹.

33. Citizen Participation

۳۴. محبوب، شهبازی؛ تقدیر مردم‌سالاری ایرانی، تهران، انتشارات روزنه. سال ۱۳۸۰. ص ۵۹. به نقل از محمدرحیم، عیوضی؛ تبیین مشارکت سیاسی و رفتار انتخاباتی، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، آذر و دی ۱۳۸۲، ش ۱۹۵ و ۱۹۶، ص ۷۲.

35. McClosky .

36. H.McClosky, "Political Participation", International Encyclopedia of the Social Science, Macmillan, New York, 1986.

به نقل از ایوب، امیرکواسمی؛ نگرشی جامعه‌شناسانه بر مشارکت سیاسی در رهیافت مدرنیست‌ها، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، پاییز و زمستان ۱۳۷۵، ش ۱۶۰ و ۱۶۱، ص ۳.

37. Alain de Benoist

۳۸. آلن، دوینوا؛ مسئله دموکراسی، ترجمه بزرگ نادرزاد، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، سال ۱۳۷۳، ش ۷۷ و ۷۸، ص ۵۸. به نقل از تبیین مشارکت سیاسی و رفتار انتخاباتی، پیشین، ص ۷۲.

مردمی در پیدایش و ایجاد مراکز قدرت، تبیین مکانیسم چگونگی اعمال قدرت، گزینش افرادی که اعمال‌کننده حاکمیت و قدرت‌اند؛ تعیین ضوابطی که قدرت در چارچوب آنها باید اعمال شود - یعنی حاکم بر اعمال قدرت‌اند - همراهی و فعال بودن مردم در نظارت بر حسن انجام این امور در تمام مراحل آن و همه شئون دیگر مربوط به قدرت.^{۳۹}

البته پیش فرض این وجه مشترک وجود حکمران مقتدر است، در حالی که بدون اراده مردم، قدرت پایه مستحکمی ندارد و لذا تأکید جدی بر محور قدرت برای تعریف مشارکت خالی از اشکال نیست. زیرا، قدرت نتیجه مشارکت است.

با استفاده از این دیدگاه تعریفی متفاوت از آنچه در بالا ذکر شد به دست می‌آید. به این‌سان که مشارکت سیاسی به آن دسته از فعالیت‌های سیاسی اطلاق می‌شود که فرد بر اساس آگاهی مبتنی بر اینکه بین روند زندگی وی و فرایند سیاست‌گذاری یک رابطه متقابل تأثیرپذیری و تأثیرگذاری وجود دارد به آن مبادرت می‌کند.^{۴۰} نقطه تأکید این تعریف نیز بر خلاف دیگر تعاریف برجسته نمودن حصول آگاهی در ایجاد مشارکت است.

در تأیید این نظریه پالمر^{۴۱} و دیگران نیز به صراحت اظهار داشته‌اند که: «افراد در فرهنگ سیاسی مشارکتی شناسایی متقابلی نسبت به نظام سیاسی و عضویت خود در آن داشته و گرایش فعال نسبت به ساخت‌های سیاسی، اداری و روندهای تصمیم‌گیری و اجرایی دارا بوده و اعم از اینکه با نظام شناخته شوند یا آن را رد کنند، از نفوذ آن در

۳۹. احمد؛ دیلمی، «مشارکت سیاسی در اندیشه اسلام و غرب»، فصلنامه اندیشه حوزه، بهار ۱۳۷۸، ش ۱۶،

ص ۹۲.

۴۰. همان.

41. Palmer.

زندگی خود آگاهند و سعی در نفوذ در خط مشی‌ها و تصمیمات دارند.^{۴۲}

با این اوصاف وجه مشترک تمام تعاریف ارائه شده، حضور مردم در جهت تعیین نوع حکومت، سرنوشت خویش و همچنین انتخاب و عزل حاکمان می‌باشد. البته روشن است که مردمان یک جامعه به گونه واحدی با دولت ارتباط برقرار نمی‌کنند؛ بعضی صرفاً به حمایت از دولت می‌پردازند و رفتار خود را بر اساس نیازها و مطلوبیت‌های حکومت تنظیم می‌کنند؛ برخی در تلاش برای اصلاح یا تغییر نظام یا حداقل تغییر تصمیمات و جهات حرکت حکومت هستند و برخی دیگر نیز بر خلاف دو گروه فوق مواضع انفعالی و یا بی‌طرفانه^{۴۳} اتخاذ می‌کنند.^{۴۴}

اگر چه بحث‌های مرتبط با مشارکت سیاسی در دهه‌های اخیر توسعه جهانی پیدا کرده، اما اطلاق چنین عنوانی همچنانکه اشاره شد هرگز به معنای تفسیر و عملکرد واحدی از مشارکت سیاسی در تمام ملت‌ها نیست. ملت‌های جهان بنا به لوازم و الزامات فرهنگی، محیطی و تجربه زیستی که دارند، هر کدام گونه ویژه‌ای از مشارکت سیاسی را انتخاب کرده و الگوی خاصی را تجربه می‌کنند. حتی در دولت‌های غربی نیز به لحاظ شرایط تاریخی - محیطی و شکاف‌های اجتماعی - اقتصادی و سیاسی‌ای که وجود دارد، الگوهای مشارکتی و حزبی متعددی شکل گرفته است. به طور کلی شرایط فرهنگی و محیطی شهروندان، فرصت‌ها و البته محدودیت‌های خاصی را برای مشارکت سیاسی آنان

۴۲. پالمر، مونت؛ لاری، اشترن و گابیل، چارلز؛ نگرشی جدید به علم سیاست، ترجمه منوچهر شجاعی، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۱، ص ۱۳۱. به نقل از: سید علی، میر موسوی؛ «مبانی دینی و فرهنگ سیاسی مشارکتی»، فصلنامه نقد و نظر، تابستان و پاییز ۱۳۷۵، ش ۷ و ۸ ص ۹۱.

43. passive

۴۴. داوود، فیرحی؛ «سیمای عمومی دولت اسلامی»، ماهنامه پژوهشی اطلاعات حکمت و معرفت، سال دوم، مرداد ۱۳۸۶، ش ۵، ص ۲۹.

به وجود می‌آورد.^{۴۵} برای مثال دولتی که از امکانات الکترونیکی و ارتباطاتی بسیار پیشرفته- ای برخوردار است و اکثر شهروندان آن کشور نیز به این ابزار تجهیز شده‌اند، می‌تواند در مسائل مختلفی نظرات شهروندان را در فاصله زمانی بسیار کمی دریافت کند و به تعبیر بهتر بسیاری از مسائل را از طریق همه‌پرسی اینترنتی تدوین نماید.

به همین دلیل نیز مصادیق مشارکت سیاسی به تبع تعریف آن بسیار متنوع است و از حق تعیین سرنوشت تا انتخاب نوع حکومت، انتخاب حکام، نظارت بر آنان و دیگر فعالیت‌های سیاسی و حکومتی را شامل می‌شود.^{۴۶} برای مثال شرکت در راهپیمایی‌های منتسب به حکومت نوعی مشارکت سیاسی محسوب می‌شود. با این حال موریس دورژه^{۴۷} معتقد است که مشارکت‌های سیاسی فقط از نظر کیفیت با همدیگر اختلاف دارند، والا هر اعمالی که صرفاً به لحاظ تأثیرگذاری به روند قدرت سیاسی باشد مشارکت سیاسی است.^{۴۸} از این منظر، مشارکت سیاسی به دخالت در امور حکومت به طرق مختلف اطلاق می‌شود، که ملموس‌ترین آن شرکت در انتخابات است. برگزاری انتخابات و همه‌پرسی به شیوه اینترنتی و یا کاملاً مکانیزه از مباحث مورد توجه نوین است که از آن با عنوان انتخابات الکترونیکی یاد می‌شود.

بند سوم: ظهور اینترنت

منشاء آنچه امروز به نام شبکه جهانی اینترنت شناخته می‌شود به سال ۱۹۶۹ باز می‌-

۴۵. داورد؛ فیرجی، «مفهوم مشارکت سیاسی»، فصلنامه‌ی علوم سیاسی، تابستان ۱۳۷۷، ش ۱، ص ۳۸.

۴۶. نگاه کنید به: «مشارکت سیاسی در اندیشه‌ی اسلام و غرب»، پیشین.

47. M.Duverger.

48 M.Duverge, Political Parties, Methuen, London, 1954, Passim.

به نقل از «نگرشی جامعه‌شناسانه بر مشارکت سیاسی در رهیافت مدرنیست‌ها»، پیشین، ص ۶.

گردد که دو دانشگاه استانفورد^{۴۹} و کالیفرنیا^{۵۰} در ایالات متحده آمریکا برای انجام پژوهش‌های نظامی به یکدیگر متصل شدند.^{۵۱} آژانس طرح‌های پژوهشی پیشرفته^{۵۲} در وزارت دفاع آمریکا مأمور انجام این پروژه نظامی بود و به این ترتیب اولین شبکه اطلاعاتی با عنوان آرپانت^{۵۳} ابداع شد.^{۵۴}

آرپانت به این منظور طراحی شد که بتواند رایانه‌های ارتش، پیمانکاران و دانشگاه‌های مرتبط با پژوهش‌های وزارت دفاع ایالات متحده آمریکا را به یکدیگر مرتبط کند. هر چند امروزه دیگر آرپانت وجود ندارد، ولی این آغازی برای ایجاد شبکه تارنماهای خبری و غیر خبری بود که اکنون بیش از یک میلیارد نفر را تحت پوشش خود دارد. بعدها در سال ۱۹۹۳ نام اینترنت^{۵۵} برای این شبکه بزرگ انتخاب شد. وب یا همان www^{۵۶} توسط آزمایشگاه اروپایی فیزیک ذرات به خاطر نیاز آن‌ها به دسترسی مرتب‌تر و آسان‌تر به اطلاعات موجود در اینترنت ابداع شد. در این روش، اطلاعات به صورت مستندات صفحه‌ای روی شبکه اینترنت قرار می‌گرفتند و به وسیله یک مرورگر وب^{۵۷} قابلیت مشاهده پیدا می‌کردند. این روش کم‌کم به گونه‌ای مورد توجه قرار گرفت که

49. Stanford .

50. California.

51. De Wolk, Ronald, "Introduction to Online Journalism: Publishing News and Information," Boston: Allyn and Bacon, 2001, p. 6.

52. Advanced Research Project Agency.

53. Arpanet.

54. M. Leiner, Barry, "A Brief History of the Internet," Internet Society, retrieved from World Wide Web, June 6, 2003.

55. Internet.

56. world Wide Web.

57. Web Browser.

تقریباً تمام جهان را پیرو این روش نمود.

در لسان عموم مردم، شبکه جهانی به غلط با عنوان اینترنت شناخته می‌شود، در حالی - که اینترنت یک شبکه رایانه‌ای بین‌المللی بزرگ است که نظیر آن شبکه‌های بزرگ دیگری همچون تله نت^{۵۸} و ... وجود دارد و تعداد این شبکه‌ها بالغ بر ۱۹ مجموعه است.^{۵۹} با این حال استعمال لفظ اینترنت برای هر آنچه از طریق رایانه یا دیگر وسایل ارتباطی با اتصال به شبکه مخابرات یا ماهواره قابل دسترسی است، به کار گرفته می‌شود.^{۶۰} در تعریف این پدیده به‌طور ساده باید اظهار داشت: اینترنت می‌تواند به عنوان یک منبع جهانی اطلاعات و خدمات، قابل دسترس در سطح منطقه از طریق رایانه‌های خصوصی شناخته شود.

اگر صنعت سینما، رادیو و سپس تلویزیون، برای مأنوس شدن با زندگی مردم، سپری شدن چند دهه را تحمل کرده‌اند، باید اذعان نمود که صنایع تکنولوژیکی جدید همچون گستره جهانی وب (اینترنت) برای جریان یافتن در جریان جوامع به کمتر از یک دهه فرصت، احتیاج داشته‌اند. برای مثال تعداد کاربران اینترنت از یک میلیون نفر در سال ۱۹۹۱ به بیش از پانصد میلیون نفر در سال ۲۰۰۳ رسیده است.^{۶۱} به واسطه این فن‌آوری، حوزه‌های مختلف زندگی اجتماعی انسان، چنان دچار دگرگونی شده که فهم آن از طریق مقایسه با ابداعات و نوآوری‌های پیش‌تر قرن بیستم محقق نمی‌شود. این عرصه نوظهور

58. Telenet .

۵۹ نگاه کنید به: محمدحسن، دزبانی؛ جزوه آموزشی حقوق سایر و جرایم سایبری، تهران، معاونت آموزش قوه قضاییه، جلد اول، ۱۳۷۸.

۶۰ جعفر، حسنی؛ حمایت کیفری از حریم خصوصی در فضای سایبر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۵.

۶۱ نگاه کنید به: یونس، شکرخواه؛ «از آرپانت تا تجارت الکترونیک»، تاریخ پرشتاب اینترنت، مجله رسانه، بهار ۱۳۷۹، ش ۴۱، صص ۴۹-۴۴.

زیست بشر، اکنون با اصطلاحاتی همچون جهانی شدن، عصر انفجار اطلاعات، جامعه اطلاعاتی و غیره شناخته می‌شود.

طبق آماری که یک مؤسسه تحقیقاتی از میزان مخاطبان اینترنت اعلام نموده، کاربران فعلی اینترنت در جهان ۱,۴ میلیارد نفر برآورد شده‌اند و انتظار می‌رود تا چهار سال آینده این رقم به میزانی معادل ۱,۹ میلیارد نفر برسد. این آژانس تحقیقاتی برآورد کرده است که جمعیت کاربران اینترنت جهان در ۸ سال آینده از مرز دو میلیارد نفر خواهد گذشت و اکثر مردم جهان فعالیت‌های روزانه خود را با رایانه انجام خواهند داد. بر این مبنا پیش‌بینی شده بیش از ۸۰ درصد کارهای تجاری جهان در سال ۲۰۱۲ از طریق رایانه و ابزارهای فناوری اطلاعات انجام خواهد شد و این فناوری سیستم تجاری جهان را متحول خواهد کرد.^{۶۲}

مبحث دوم: تقویت مشارکت شهروندی با دسترسی به اطلاعات

یکی از مسائل مهم در فلسفه‌های سیاسی معاصر تبیین چرایی و میزان حضور شهروندان در صحنه رویدادهای اجتماعی است. امروزه برخی از متفکران و صاحب‌نظران^{۶۳} سخن از پدیده جدیدی تحت عنوان بی‌تفاوتی و یا بی‌حسی سیاسی^{۶۴} به میان آورده‌اند و کاهش چشم‌گیر میزان مشارکت سیاسی افراد این جوامع را به مثابه یک بیماری مطرح کرده و آن را به عنوان تهدیدی علیه دموکراسی دانسته‌اند.^{۶۵} این در حالی است که یکی از

تاریخ مراجعه ۱۵/۷/۹۰ <http://itna.ir/vdca6mn6.49nwy15kk4.html> 62

۶۳. نگاه کنید به: آلن، دوتنوا، «بحران دموکراسی: بی‌حسی سیاسی مردم»، ترجمه بزرگ نادرزاد، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، آذر و دی ۱۳۷۲، ش ۷۵ و ۷۶، صص ۲۹ - ۲۳.

64. Apathy.

65 See Gibson, Rachel; Rommele, Andrea; Ward, Stephen, Electronic Democracy Mobilization, Organization and Participation Via New ICTs, London, Routledge,

حقوق انکارناپذیر سیاسی و اجتماعی مردم، حضور آنان در فرآیند تصمیم‌سازی و مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها است. البته ناگفته پیداست که نمی‌توان حضور مردم در رقابت‌های سیاسی را تکلیف آنان دانست، ولی برایشان حقی در حکومت در نظر نگرفت. از سوی دیگر مشارکت مردم در اداره امور مستلزم ارائه اطلاعات و آگاهی آنان از امور جامعه است.^{۶۶} اگر مردم ندانند که در جامعه چه می‌گذرد و اگر اعمال حاکمان و مدیران جامعه از آنان پنهان باشد، در این صورت چگونه قادر خواهند بود در اداره امور جامعه نقش ایفا کنند و سهم مهمی داشته باشند؟^{۶۷}

در گذشته مشارکت مردم در حکومت و تعیین سرنوشت‌شان، بیشتر در ایام انتخابات صورت می‌گرفت و پس از آن نه انتخاب‌کنندگان از کم و کیف اموری که وکیل و منتخب آنها انجام می‌داد آگاه بودند و نه انتخاب‌شدگان خود را مکلف به اطلاع‌رسانی و پاسخ‌گویی در برابر موکلان خود می‌دانستند. این مسئله می‌تواند یکی از دلایل مهم بی‌تفاوتی شهروندان نسبت به مسائل سیاسی باشد. لذا به نظر می‌رسد در روزگار کنونی، برای داشتن یک مردم‌سالاری زنده و واقعی، این نوع مشارکت موردی و اتفاقی باید جای خود را به مشارکت فراگیر و نظارت مستمر مردمی بدهد.^{۶۸}

تصمیم‌گیری در پشت درب‌های بسته دیر زمانی است که به یکی از نقاط ضعف مهم دولت‌ها تبدیل شده است. امروزه مردم انتظار دارند که حاکمان، امور مربوط به جامعه را درون اتاق‌های شیشه‌ای حل و فصل نمایند و معنای این خواسته این است که شهروندان علاقه دارند از جزء جزء روند تصمیم‌گیری‌ها و اجرایی اطلاع داشته باشند. یکی از رسانه-

2004, pp. 170 – 193.

66. Ibid.

۶۷. حقوق ارتباط جمعی، پیشین، ص ۳۳.

۶۸. همان.

هایی که می‌تواند به میزان قابل توجهی این نقیصه را جبران کند، اینترنت است. از سوی دیگر این پدیده جدید موجب شده که مقیاس سرعت دسترسی به اطلاعات افزایش یافته و شهروندان بر اطلاعات منتشر شده در اینترنت نوعی تسلط داشته باشند؛ به این معنی که بتوانند به دلخواه اخبار مورد نظر خود را انتخاب نمایند و حتی نسبت به آنها اظهار نظر نمایند. این شیوه باعث شده شهروندان از نظر سیاسی نیرومندتر شده و در فعالیت‌های سیاسی با اشتیاق بیشتری شرکت کنند.^{۶۹} تعبیر یک نویسنده در این زمینه جالب است؛ وی معتقد است که استراتژی دیجیتالی به‌طور تصادفی به وجود نیامده است، بلکه این مفهوم در صدد ایجاد یک منطقه امن و یک دیوار حفاظتی است تا در میان آن شهروندان بتوانند به آسانی آزادی‌ها و حقوق خود را محقق نمایند.^{۷۰}

به‌علاوه هرگاه عموم شهروندان یک جامعه در ابراز نظر و عقیده تقیدی نداشته باشند و به تبع آن از آزادی اطلاع‌رسانی و جریان شفاف اخبار و وقایع بهره‌مند شوند، نوعی الفت و وفاق بین خودشان و دولت احساس می‌کنند. در چنین وضعیتی مردم مشکلات دولت را مشکلات خود دانسته و در رفع آن خود را سهیم می‌دانند.^{۷۱} لذا اگر مردم در برنامه‌ریزی‌ها مشارکت نمایند، در هنگام عدم موفقیت برنامه‌ای، تمامی ضعف‌ها و تبعات نامطلوب آن را به دولت نسبت نمی‌دهند.^{۷۲} شبکه جهانی اینترنت از طریق مهیا نمودن دسترسی بی‌سابقه شهروندان به اطلاعات، باعث می‌شود آنان احساس کنند که حضور بی‌واسطه‌تری در عرصه عمومی جامعه دارند. همچنین با افزایش آگاهی‌ها، از یک سو مشارکت عقلایی‌تر

69. Tsagarousianou, Roza, Tambini, Damian & Bryan, Cathy, *Cyber democracy, Technology Cities and Civic Networks*, New York, Routledge, 2002, p. 6.

70. Saco, Diana, *Cybering Democracy: Public Space and the Internet*, Minneapolis & London, University of Minnesota Press, 2002, v. 7, p. 199.

۷۱. نگاه کنید به حمید، آیتی؛ آزادی عقیده و بیان، تهران، فردوسی، ۱۳۷۳.

۷۲. همان.

می‌شود و از سوی دیگر شهروندان بر مجموعه‌هایی که در پشت درب‌های بسته تصمیم‌گیری می‌کنند، نظارت سیاسی بیشتری پیدا می‌کنند. این فناوری همچنین می‌تواند ارتباط مردم و مسئولان‌شان را به طریق سودمندتری ارتقاء بخشد؛ همچون استفاده از پست الکترونیکی در ارتباط‌گیری با مسئولین که جایگزین مناسبی برای نامه‌نگاری‌های سنتی می‌باشد. اکنون با فراهم آمدن امکان تماس بی‌واسطه شهروندان با نهادها و شخصیت‌های دخیل در تصمیم‌گیری‌های ملی و محلی، فرصت مشارکت آسان‌تر و نقادانه‌تری ایجاد شده و واضح است که این مسئله با توسعه کیفی مشارکت سیاسی و جوامع مدنی متکثر هم‌خوانی دارد.^{۷۳}

همچنین این امید وجود دارد که اینترنت نقاط ضعف رسانه‌های سنتی‌تر را برطرف نموده و به فعالان سیاسی اجازه دهد تا علایق و دلبستگی‌های سیاسی خود را بهتر به نمایش بگذارند.^{۷۴}

ناگفته نماند که با پیشرفت این ابزارهای نوین ارتباطی، حکومت‌ها نیز با بهره‌گیری از این فن‌آوری حاکمیت خود را تحکیم کرده و سعی می‌کنند مشروعیت حاکمان و سیاست‌هایشان را در افکار عمومی شهروندان توجیه نمایند چون جامعه مدنی بدون بهره‌گیری از رسانه‌ها نمی‌تواند بر افکار عمومی اثر بگذارد و دموکراسی بدون مشارکت توده‌های آگاه، در معرض خطر تبدیل شدن به اشکال مختلف استبداد داخلی یا سلطه خارجی قرار دارد و آزادی‌های سیاسی هم مستلزم آزادی‌های ارتباطی می‌باشد. لذا نه تنها عموم

73. See J. Tolbert, Caroline & S. McNeal, Ramona, "Unraveling the Effects of the Internet on Political Participation?" , Political Research Quarterly, Vol. 56, No. 2 (Jun., 2003) & See J. Best, Samuel, S. Krueger, Brian, "Analyzing the Representativeness of Internet Political Participation", Political Behavior, Vol. 27, No. 2 (Jun., 2005), pp. 183-216.

74. Cyber democracy Technology, Cities and Civic Networks, op.cit, p. 5.

افراد جامعه در تعامل با این شیوه زیست نوین به احقاق حداکثری حقوق خود امیدوار شده‌اند، بلکه حکومت‌ها نیز در جهت نمایاندن جلوه‌های مثبت سیاست‌های‌شان از این پدیده نصیبی برداشته‌اند.

مبحث سوم: تحلیل دیدگاه‌های موافق و مخالف در باب اینترنت و مشارکت سیاسی

بند اول: دلایل موافقان تقویت مشارکت شهروندی توسط اینترنت

در زمینه کارکردهای مثبت و منفی اینترنت در حوزه تقویت مشارکت شهروندی و نظایر آن، نظرات کاملاً متعارضی در بین اندیشمندان وجود دارد. بسیاری درباره نیروی بالقوه و حتی بالفعل اینترنت دیدگاه خوشبینانه‌ای دارند. آنها معتقدند در مجموع و فارغ از نقاط ضعف، اینترنت مردم‌سالاری را بهبود بخشیده، شرکت در تصمیم‌گیری‌های سیاسی را تسهیل کرده و هم‌چنین موجب ارتقاء سطح دانش و بینش افراد شده است. از نظر داخلی، وجود هزاران وبلاگ و سایتی که از حیث انتقال اخبار و اطلاعات محدودیت‌های چندانی ندارند و به صورت لحظه‌ای اخبار را منتشر می‌کنند، موجب فراهم شدن منابعی می‌شود که آگاهی و تحلیل مردم را نسبت به فرآیند تصمیم‌گیری‌های سیاسی و مسائل مهم بالا می‌برد. از نظر خارجی نیز، به علت بدون مرز بودن این رسانه و ایجاد هویت یکسان با دیگران در خارج از مرزها، اینترنت حوزه‌ای را برای شهروندان به وجود می‌آورد تا صدایشان را به گوش همه مردم در جهان برسانند. لذا در ستایش این سامانه به عنوان عاملی در جهت تقویت مشارکت‌ها و همچنین تقویت دموکراسی، خصوصیات چند مورد توجه قرار گرفته که اکثریت این ویژگی‌ها در رسانه‌های دیگر موجود نبوده یا حداکثر نمودی کم‌رنگ داشته‌اند.

الف) دو سویه بودن

در رسانه‌هایی همچون مطبوعات و یا رادیو و تلویزیون، مخاطبین حالت منفعلانه‌ای در برابر سیل اخبار و اطلاعات دارند، در حالی که اینترنت، مبدع فضایی کاملاً دو طرفه و به تعبیر بهتر چند سویه است و تمام کاربران روی خط،^{۷۵} هم‌زمان می‌توانند هم کسب اطلاعات نمایند و هم به تولید و انتشار اسناد همت گمارند. آنها به راحتی قادرند در پای تمام خبرهایی که از طریق سایت‌ها مطالعه می‌کنند نظر و توضیح بنگارند و حتی نسبت به صحت یا کذب یک خبر اعلام موضع کنند. قابلیت کنش متقابل اینترنت، به شهروندان این امکان را می‌دهد تا از طریق ایجاد سایت، وبلاگ، گفتگوهای اینترنتی حتی با مقامات دولتی و ... به اظهار عقیده بپردازند و واضح است که این پدیده، انگیزه مخاطبان را در ایجاد ارتباط با نهاد‌های سیاسی بسیار بیشتر نموده و این امید را در آنان ایجاد می‌نماید که سخنان‌شان شنیده می‌شود.

تأمل در ظرفیت‌های اتاق‌های گفتگوی اینترنتی و صندوق‌های پستی الکترونیکی^{۷۶} به ما کمک می‌کند تا تأثیر دو سویه بودن اینترنت را بهتر درک نماییم. ارتباطات آنلاین، تفاوت‌هایی با ارتباط‌گیری از طرق دیگر دارد. برای مثال فرستادن نامه الکترونیکی درباره مسائل سیاسی یا انتخابات، یک نوع ارتباط میان فردی است. به این معنا که شخص از این طریق اقدام به ایجاد ارتباط با یک طرف دیگر می‌کند با این امید که ممکن است شخص مقابل، علاقه‌مند به شرکت در گسترش این ارتباط باشد.^{۷۷}

این دو سویگی کاربران را قادر می‌سازد که خود نیز همچون خبرنگار یک روزنامه یا

75. On Line Users.

76. Mail.

77. Mossberger, Karen, Tolbert, Caroline & McNeal, Ramona, Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation, Massachusetts Institute of Technology, 2008, p. 67.

خبرگزاری به تولید و انتشار مستقل اخبار و اطلاعات و تحلیل‌ها ترغیب شوند. لذا کاربران اینترنت ضمن اینکه می‌توانند از اطلاعاتی که در شبکه وجود دارد بهره‌مند شوند، خودشان نیز قادرند خواسته‌ها و اندیشه‌هایشان را به منظور عرضه برای سایر کاربران بر روی شبکه قرار دهند.^{۷۸} هم‌چنین این خاصیت مجالی را برای شهروندان فراهم می‌کند تا در مورد اعلامیه‌های مشروط نظر بدهند و در مورد سیاست‌هایی که دولت قصد به کارگیری آنها را دارد اظهار نظر نمایند.^{۷۹}

مهم‌ترین نتیجه این دو سویگی این است که به کارگیری این قابلیت، روابط بین و درون شهروندان، احزاب، رسانه‌های جمعی، گروه‌های فرهنگی، سازمان مدنی و غیر حکومتی و نیز حکومتی را تقویت و تحکیم می‌نماید و موانع متعارف برای مشارکت سیاسی و مدنی افراد و گروه‌ها را تا اندازه قابل توجهی از میان برمی‌دارد.^{۸۰} این ویژگی کنش و واکنشی در محدوده فضای سایبر یک نوع احساس شخصیت و رضایت را در میان کاربران به وجود می‌آورد. به این معنا که دیگر افراد مثل گذشته در مقابل جریان یک‌سویه و انفعالی اخبار و اطلاعات قرار ندارند.

برای مثال استفاده از وبلاگ‌ها برای انتقال این مفاهیم امروزه یکی از مهم‌ترین مصادیق مشارکت فعال شهروندان در امور سیاسی به شمار می‌رود. پدیده وبلاگ‌نویسی با توجه به ویژگی دوسویه بودن آن و امکان برقراری ارتباط با مخاطبان در کانون توجه کسانی قرار گرفته است که علاقه به اطلاع‌رسانی فعال در امور مختلف جامعه از جمله

۷۸. باقر؛ انصاری، و دیگران؛ مسئولیت مدنی رسانه‌های همگانی، تهران، معاونت پژوهش، تدوین و تنقیح قوانین و مقررات اداره کل پژوهش و اطلاع‌رسانی، تابستان ۱۳۸۱، ص ۶۶ و ۶۷.

79. Human Rights in the Global Information Society, op.cit, p. 83.

۸۰. «دمکراسی دیجیتال و حکومت الکترونیکی: سیاست و حکومت در عصر تکنولوژی‌های اطلاعاتی و ارتباطی»، پیشین، ص ۲۳۹.

مسائل سیاسی را دارند.

ب) آزادی بیان

اصولاً ماهیت اینترنت به علت بی حد و مرز بودن آن با نظارت‌پذیری سازگاری اندکی دارد. هر چقدر هم که حکومت‌ها بخواهند در برابر جریان آزادی بیان در اینترنت سد ایجاد کنند، سیل بی‌امان اطلاعات و فراگیری شبکه جهانی اجازه چنین کاری را نخواهد داد. فضای سایبر شرایطی را فراهم می‌آورد تا افراد با عقاید و نظرات مخالف بتوانند به راحتی در یک حوزه وسیع و پرمخاطب، به ابراز عقیده و بیان بپردازند که احتمالاً این فضا به استحکام مباحثات عمومی در مورد مسائل مختلف منجر می‌شود.^{۸۱}

محیط مجازی به واسطه برخی خصوصیات همچون ناشناس ماندن و نظارت‌ناپذیری به محیطی جذاب و آرمانی برای تبادل نظریات و همچنین اعتراضات مدنی و اجتماعی مبدل شده است. برای مثال والیس تصریح می‌کند که: «وقتی مردم باور داشته باشند که اعمال‌شان نمی‌تواند به آنها منصوب شود، مایلند که در مباحثات اجتماعی و مباحثات ممنوعه بیشتری شرکت نمایند»^{۸۲}

81. Human Rights in the Global Information Society, op.cit, p. 56.

برای مثال فضای بازی که اینترنت در اختیار مردمان جهان قرار داده است به زعم بسیاری از صاحب‌نظران، میدانی وسیع برای به‌کارگیری آزادی بیان به وجود آورده است و دسترسی به اطلاعات موجود در این شبکه پهناور باعث شده تا افراد بتوانند به آسانی نسبت به ابراز عقاید و نظرات خود اقدام نمایند.

Report of the Round Table on Freedom of Expression in Cyberspace, Organized by the Canadian Commission for UNESCO, Ontario, Institute for Studies in Education, University of Toronto, 25 October 2002, p. 3.

82. M. Shane, Peter, Democracy Online, New York Taylor & Francis Books, 2004. p 115.

لذا تقویت آزادی بیان از طریق فضای مجازی می‌تواند وسیله‌ای باشد تا به این واسطه مردم را ترغیب کرد که در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی و سیاسی مشارکت کنند. مباحثات عمومی در ارتباط با امور سیاسی و اجتماعی به شهروندان در فهم و پیشبرد این موضوعات کمک می‌کند و اندیشه آنان را در این باره ارتقاء می‌دهد. همچنین این امر شهروندان را قادر می‌سازد تا سوء رفتارهای حکومت را احراز نموده و به‌طور کارآمدی در اصلاح فعالیت‌های یک حکومت مردم‌سالار مشارکت نمایند.^{۸۳}

ج) ایجاد انجمن‌ها

اینترنت باعث شده تا هزینه‌های ارتباط افرادی که عقاید مشترکی دارند و علاقه‌مند به پی‌گیری ارتباطات‌شان هستند، کاهش چشم‌گیری یابد. همچنین به واسطه امکانات فضای مجازی، افراد با عقاید مشترک، به راحتی می‌توانند همدیگر را بیابند و آرمان مشترک پدید آورند.^{۸۴} اتاق‌های گفتگوی اینترنتی مکان‌های ملاقات آنلاینی هستند که اشخاص با علایق و دیدگاه‌های مشابه می‌توانند در آنها با یکدیگر به مباحثه بپردازند. این مباحثات به‌طور طبیعی محتمل است که در مورد آرمان‌ها و عقاید مشترک باشد.^{۸۵} به علت وسعتی که فضای سایبر برای ارتباط‌گیری به وجود آورده است می‌توان انتظار داشت دامنه دوستان و مشترکات آنها به نسبت جوامع سنتی که حداکثر از طریق شرکت در یک انجمن، حزب یا غیره تشکیل می‌شد، بسیار وسیع‌تر شود و شخصی از این سوی عالم بتواند با کسی که

۸۳ حقوق ارتباط جمعی، پیشین، ص ۲۵.

84. E. Litan, Robert, "Law and Policy in the Age of the Internet", *Duke Law Journal*, Vol. 50, No. 4 (Feb., 2001), p 1047 & Report of the Round Table on Freedom of Expression in Cyberspace organized by the Canadian Commission for UNESCO, op.cit, p.4.

85. Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation, op.cit, p.69.

هزاران کیلومتر از وی دور است ارتباط دوستانه و نزدیک برقرار نماید. این نحوه ارتباط‌گیری، به آسانی می‌تواند منجر به تشکیل انجمن‌هایی مجازی شود و به تبع آن در خارج هم نمود مناسب پیدا کند. افراد از این طریق می‌توانند خواسته‌ها و انگیزه‌های‌شان را در قالب گروه تعیین ببخشند؛^{۸۶} و لذا این امر پدید آمدن یک حس مشارکت‌جویی جدید را بین شهروندان نوید می‌بخشد.

بر خلاف محل‌های قدیمی‌تر اجتماعی این اتاق‌ها در تمام طول شبانه روز و هفت روز هفته باز هستند و برای شرکت کردن در این مجامع نیازی به رعایت آداب رسمی مثل استفاده از لباس رسمی نیست.^{۸۷} هر چند برخی معتقدند این باز بودن فضا لزوماً به تقویت مشارکت و یا توسعه تحلیل‌های سیاسی منجر نمی‌شود،^{۸۸} اما می‌توان امیدوار بود با نهادینه شدن فرهنگ ارتباطات اینترنتی و البته توسعه امکانات دسترسی آسان، پرسرعت و کم-هزینه، این قابلیت، ظرفیت‌های جدیدی را برای جوامع به ارمغان آورد. البته یارگیری از طریق ایجاد کلوب‌هایی با مقاصد مشترک کاری است که در خارج از حوزه اینترنت از قبل تحقق یافته است و این خصوصیت اینترنت مسئله جدید و بدیعی نیست؛ بلکه همچون بسیاری از امور دیگر که اینترنت موجب توسعه و تقویت آن شده است، تشکیل انجمن‌ها و سازمان‌های مردمی با کمک این رسانه رونق بیشتری گرفته است.^{۸۹}

د) به چالش کشیدن دولت

درست است که ارتباط چهره به چهره دارای مزیت‌هایی است که ارتباطات اینترنتی

86. "Law and Policy in the Age of the Internet", op.cit, p. 1047.

87. Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation, op.cit, p.70.

88. J.Woody Stanley, Christopher Weare & Juliet Musso: See Democracy Online, op.cit, pp. 167 – 179.

89. Ibid.

فاقد آن هستند (هر چند در این ارتباطات نیز از طریق وب کم می توان طرف مقابل را مشاهده نمود) اما در مقابل، این فضا هم حسن هایی دارد که ارتباط مستقیم از آن بی بهره است. در این فضا ارتباطات با سرعت بیشتری صورت می پذیرد و می تواند کاملاً صریح و بی پرده باشد. برای مثال کاربران اینترنتی می توانند بدون ملاحظه فضای گفت و گوهای حقیقی، اولویت های طرح شده توسط کاندیداهای انتخابات را به چالش بکشند و همچنین از مقامات سیاسی به راحتی انتقاد کنند.^{۹۰}

در زمانی نه چندان دور، مردم چاره ای جز قبول شرایطی که دولت ها برایشان مقدر می نمودند، نداشتند و این مسئله به طور مستقیم با عدم اطلاع و آگاهی از فرایندهای تصمیم گیری در حکومت، ارتباط داشت. مگر در زمانی که مطلبی بسیار مهم از طریقی نه چندان شفاف به گوش مردم می رسید و اعتراض آنها را بر می انگیخت. در مقابل، امروزه با مهیا بودن تریبونی برای هر نفر در فضایی به وسعت تمام دنیا، احتمال اینکه دولتی بتواند حقی را از ملتش تزییع کند به مراتب کمتر شده است. زیرا، با رشد و بلوغ سیاسی مردم و توسعه نظارت های مردمی و سرعت پراکنده شدن خبر در جامعه، از خودسری های دولت کاسته شده است. اکنون برای رساندن صدای اعتراض به جامعه، نیازی به هزینه های گزاف، گرفتن امتیاز انتشار روزنامه یا شبکه تلویزیونی و نیست و با کمترین هزینه ممکن و تأسیس یک وبلاگ یا سایت می توان نظرات خود را در معرض دید عموم قرار داد.

هر چند در مقابل به برخی از دلایل مخالفان در رد نظریه تقویت مشارکت مردم توسط اینترنت نیز اشاره خواهد شد، لکن باید به طور اجمالی این جمع بندی را ارائه کرد که ویژگی های اشاره شده و برخی دیگر از خصوصیت های فضای مجازی باعث شده تا میزان آگاهی مردم از مسائل سیاسی روزآمدتر شده و به طور لحظه ای از اخبار و اطلاعات مربوط

90. Ibid.

به حکومت مطلع شوند و از سوی دیگر نسبت به اتفاقات و حوادث واکنش نشان داده و به سرعت نیز تحلیل‌های خود را از طریق اینترنت به دیگران انتقال دهند. از وجود این امکانات می‌توان دریافت که در مجموع ویژگی‌های فضای مجازی می‌تواند سهم مهم و تعیین‌کننده‌ای در ایجاد انگیزه میان مردم و به تبع آن تقویت مشارکت‌های مختلف شهروندان در امور حکومت داشته باشد.

بند دوم: دلایل مخالفان استفاده از سایبر به عنوان ابزار تقویت مشارکت شهروندی

در برابر کسانی که اینترنت را ابزار مناسبی برای تقویت مشارکت می‌پندارند، عده‌ای قرار دارند که با دیدگاه خوشبینانه‌ای تحولات مربوط به اینترنت را در این زمینه دنبال نمی‌کنند و دلایلی چند در اثبات این امر بر می‌شمارند.^{۹۱}

الف) شکاف دیجیتالی

این نقطه ضعف مطرح شده از سوی مخالفان، بیشتر جنبه سخت‌افزاری دارد. شکاف دیجیتالی یعنی اختلاف سطح در دستیابی به امکانات سخت‌افزاری و تجهیزات نرم‌افزاری در بهره‌وری از دانش و معرفت در سطح ملی و بین‌المللی.^{۹۲} این فقر فناوری در کشورهای کمتر توسعه‌یافته باعث می‌شود تا دسترسی آسان و کم‌هزینه به اینترنت، محدود شود.

91. Noam, Eli, "Why the Internet Is Bad for Democracy", Communications Of the Acm, October 2005/Vol. 48, No. 10, p. 57 – 58.

و «اینترنت و حوزه عمومی»، پیشین، ص ۱۲۵.

۹۲. احمد، شعبانی؛ «شکاف دیجیتالی در جامعه جهانی»، فصلنامه اطلاع‌شناسی، سال دوم، زمستان ۱۳۸۳، ش دوم، ص ۱۲۸.

برای مثال کاستلز^{۹۳} می‌گوید: «به نظر می‌رسد که نظام نوین اقتصادی - تکنولوژیکی، توسعه‌ی نابرابر، سبب افزایش هم‌زمان رفاه و فقر و بهره‌وری و انزوای اجتماعی شده است و به صورت‌های متفاوتی بر مناطق مختلف جهان و گروه‌های مختلف اجتماعی تأثیر می‌گذارد.»^{۹۴}

این دیدگاه معتقد است به دلیل عدم دسترسی همگانی به اخبار و اطلاعات سایر، ایجاد زمینه‌های مشارکت مدنی و سیاسی از طریق اینترنت می‌تواند نابرابری‌ها را تشدید نماید. از سوی دیگر کاربران اینترنتی را، اقشار خاصی از مردم تشکیل می‌دهند.^{۹۵} به همین جهت فاصله اطلاعاتی و تبعیض میان کاربران و دیگران نه تنها منجر به افزایش مشارکت سیاسی نمی‌شود بلکه تهدیدکننده این موضوع نیز هست. این دیدگاه بیان می‌کند که نتایج تجزیه آمارهای برگرفته از تحقیقات نشان می‌دهد که وسعت استفاده از اینترنت در تمام امور سیاسی ناچیز است. هر چند که انتظاری غیر از این وجود دارد.^{۹۶}

به نظر برخی گسترش جامعه اطلاعاتی توسط کشورهای توسعه‌یافته، موجب پدید آمدن چالش‌های بسیاری برای کشورهای در حال توسعه شده است و کشورهای در حال توسعه مجبورند برای غلبه بر این مشکلات، فن‌آوری‌های اطلاعاتی را به‌طور ارزان و همه-

93. Castells.

94. Castells, Manuel, *The Internet Galaxy Reflections on the Internet, Business, and Society*, Oxford, Oxford University Press, 2001, p. 265.

به نقل از: جوها؛ سورنتا، «جوانان و فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات: شکاف‌های دیجیتالی»، فصلنامه اطلاع‌شناسی، زمستان ۱۳۸۲، ش ۲، ص ۱۷۱.

95. Jennings, M. Kent & Zeitner, Vicki, "Internet Use and Civic Engagement: A Longitudinal Analysis", *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 67, No. 3 (Autumn, 2003), p. 330.

96. Ibid.

گیری در اختیار شهروندان قرار دهند.^{۹۷}

امروزه به واسطه رشد علم و دانش و همچنین توسعه روش‌های خدمت‌رسانی توسط دولت، استفاده از این فناوری‌ها جزء ضروریات امور حکومت محسوب می‌شود و عدم علم نسبت به این مناسبات، نوعی کم‌سوادى مدرن به شمار می‌آید. لذا اینکه چون برخی به علت عدم آشنایی با اینترنت نمی‌توانند از آن استفاده نمایند و به آگاهی‌های خود اضافه کنند، یا اینکه علاقه‌ای به استفاده از آن ندارند، دلیل محکمی در رد این پدیده و ویژگی‌های مثبت آن نمی‌باشد. کما اینکه به نظر برخی، پل زدن میان موضوع شکاف دیجیتالی و فراهم آوردن زیرساخت‌ها، فقط مرحله اول است و در عمل، دسترسی به اطلاعات نیازمند اموری دیگر همچون توسعه مردم‌سالارانه است.^{۹۸} لذا به نظر می‌رسد برجسته کردن موضوع شکاف دیجیتالی در اینترنت را نمی‌توان به عنوان پدیده‌ای که مانعی در تقویت مشارکت شهروندی ایجاد می‌کند، به حساب آورد.

ب) نظارت دولت

علی‌رغم این نظریه که اینترنت محدوده و مرزی نمی‌شناسد و فعالیت در آن نظارت-پذیر نیست، برخی عقیده دارند که نه تنها اینترنت توسط دولت‌هایی که توسعه‌دهنده این فناوری هستند نظارت و کنترل می‌شود، بلکه ابداع شبکه جهانی و گسترش این پدیده در راستای کنترل و در اختیار داشتن مشخصات و رصد رفتار شهروندان بوده است. برای مثال

۹۷. بابک، دریگی؛ چالش‌های حقوقی، اخلاقی و اجتماعی فضای رایانه‌ای، تهران، خانه کتاب، ۱۳۷۹، ص ۲۳۷ و

See also Report of the Round Table on Freedom of Expression in Cyberspace organized by the Canadian Commission for UNESCO, op.cit.

98. Human Rights in the Global Information Society, op.cit, p. 57.

صراحت مباحث مطرح شده در فضای مجازی این نگرانی را به وجود آورده است که ممکن است دولت بخواهد این عرصه را به طریقی محدود نماید.^{۹۹}

به نظر ریچارد کی مور^{۱۰۰} در دنیایی که بیشتر رویدادهای فیزیکی و مالی مهم، مستلزم تبادلات آنلاین است، هر کس کلید ورود به لایه‌های پنهان‌تر اینترنت را در اختیار داشته باشد، می‌تواند از همه فعالیت‌های دیگران سر در آورد. هر آنچه که افراد در اینترنت انجام می‌دهند مشخص است و هیچ تضمینی برای پنهان ماندن این اطلاعات (از دولت، پلیس، دفاتر اعتبارات مالی، تبلیغات‌چی‌ها، ارسال‌کنندگان پست مستقیم، استراتژیست‌های سیاسی و غیره) وجود ندارد. نظارت وسیع دولت با توانایی ردیابی همه ارتباطات اشخاص از قبیل مبادلات مالی، محل اقامت، افراد و تماس‌ها و گفت‌وگوها، بسیار آسان است. حتی امکان جمع‌آوری مخفیانه علائم صوتی و تصویری دستگاه‌های خانگی که به نظر خاموش می‌آیند دور از ذهن نیست. با این وصف، هیچ گروهی همچون یک حزب سیاسی، بسته به اینکه فعالیت‌هایش تا چه حد مورد توجه مسئولان باشد، از ردگیری توسط عوامل امنیتی حکومت در امان نخواهد بود.^{۱۰۱}

به نظر مور، رابطه فضای سایبر و دموکراسی بسیار پیچیده‌تر از تحلیل‌های معمول است. به عقیده وی این پدیده، ممکن است به جای تحقق رؤیای دموکراتیک، کابوس برادر بزرگ^{۱۰۲} را به همراه آورد.^{۱۰۳} برخی نیز همچون بابر^{۱۰۴} ادعا کرده‌اند که سیاست-

99. Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation, op.cit, p. 53.

100. Richard K.Moore

۱۰۱. ریچارد، کی مور؛ «دموکراسی و فضای سایبر»، فصلنامه رسانه، سال پانزدهم، پاییز ۱۳۸۳، ش ۵۹، ص ۱۰۰.

102. Big brother

۱۰۳. «دموکراسی و فضای سایبر»، پیشین، ص ۱۰۰.

104. Bobrow

مداران و دولت‌مردان می‌توانند بر جنبه‌های مختلف ارتباطی رسانه‌ها از جمله اینترنت، تأثیر بگذارند و محتوای پیام‌ها و رسانه‌ها را همگام با منافع خودشان متحول نمایند.^{۱۰۵}

در پاسخ به این نظریه باید ابراز داشت هرچقدر هم یک دولت به قصد نظارت و کنترل اینترنت هزینه کند به خاطر ویژگی‌های ذاتی فضای سایبر همچون بی‌کران بودن، نمی‌تواند سایه خود را بر تمام فعالیت‌های اینترنتی بگستراند. کنترل کردن تمام مکالمات اینترنتی، سایت‌ها، وبلاگ‌ها و ... به منظور سانسور و یا جهت‌دهی به سمت دلخواه ارتشی مجهز و پرشمار می‌طلبد تا این غایت حاصل شود. حال آنکه به نظر می‌رسد حاکمان هر چقدر هم مستبد و سرکوبگر باشند به راحتی این امکان را به دست نمی‌آورند و ناشناس بودن در فضای مجازی افراد را ترغیب به حضور فعال در میدان‌های سیاسی و اجتماعی اینترنتی می‌کند.

ج) ناتوانی اینترنت در جلب مشارکت

دلیل دیگری که در این زمینه بیان شده عدم کارایی و جذابیت اینترنت جهت ترمیم حقوق افراد می‌باشد. چنانکه برخی تحقیقات صورت گرفته در ایالات متحده نشان می‌دهد برخی شهروندان با وجود دسترسی به اینترنت و دارا بودن سواد رسانه‌ای رغبتی برای استفاده از آن ندارند. به نظر این تحلیل‌گران، اینترنت نمی‌تواند بی‌تفاوتی و بی‌میلی مردم برای شرکت در تصمیم‌گیری‌های سیاسی را جبران نماید. نتایج یک گزارش نشان می‌دهد که مردم زیادی به خاطر فقدان میل و نیاز، خود را از اینترنت منفک کرده‌اند. بر اساس این مطالعه اکثر کسانی که در آمریکا از اینترنت استفاده نمی‌کنند به آسانی چه از نظر فیزیکی

105. "Explaining the Global Digital Divide: Economic, Political and Sociological Drivers of Cross National Internet Use", op.cit, p. 686.

و چه از نظر اجتماعی (مادی و معنوی) به اینترنت دسترسی دارند.^{۱۰۶} این گزارش نشان می‌دهد، نتایج انتخابات ریاست‌جمهوری سال ۲۰۰۰ در آمریکا اثبات کرده توان اینترنت برای کمک به کاندیداهایی خارج از چارچوب دو حزب جمهوری‌خواه و دموکرات محدود است. زیرا، همه از امکان دسترسی به اینترنت بهره‌مند نیستند و عموماً نیز افرادی با سطح سواد بالاتر از این رسانه استفاده می‌نمایند. همچنین کاربران اینترنت در این برهه جوانان هستند. دیگر اینکه اکثر کسانی که در میان مبارزات انتخاباتی به سایت‌های کاندیداها سر می‌زنند کسانی هستند که قبلاً هم از طریق رسانه‌های سنتی تر اخبار و تحلیل‌های انتخاباتی را دنبال می‌کرده‌اند و ویژگی بارزشان این است که مستقل از کارکردهای اینترنت، خودشان علاقه داشته‌اند که در مسائل سیاسی مشارکت داشته باشند.^{۱۰۷}

جالب اینجا است که نتایج یک طرح تحقیقاتی از انتخابات سال ۲۰۰۰ ایالات متحده خلاف این مطلب را اثبات می‌کند. بر اساس آن، افرادی که در مباحثات و گفت‌وگوهای سیاسی اینترنتی فعال بوده‌اند، به اطلاعات سیاسی بیشتری دست یافته‌اند و این فعالیت باعث شده تا علاقه بیشتری به رأی دادن پیدا نمایند، در حالی که کسانی که از اینترنت در این حوزه استفاده نکرده‌اند، این انگیزه را نداشته‌اند.^{۱۰۸}

(د) سودجویی‌های اقتصادی و سیاسی

در ارتباط با مسائل به اصطلاح پشت پرده این رسانه، برخی هم به اینترنت با غلبه خصوصیات تجاری و اقتصادی نگریسته‌اند. در بیان این صاحب‌نظران، این خصیصه

۱۰۶. دموکراسی و فضای سایبر، پیشین، ص ۱۰۰.

107. "Can the Internet Help Outsider Candidates Win the Presidential Nomination?", op.cit, p. 196.

108. Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation, op.cit, p.51.

اینترنت مانعی جدی در برابر فریادهای دموکراسی‌خواهی است. زیرا، مقاصد تجاری شرکت‌هایی که از طریق اینترنت به سودهای هنگفت دست پیدا می‌کنند با آزادی‌خواهی و حقوق حقه شهروندان ملازمه‌ای ندارد.^{۱۰۹}

برخلاف کسانی که مدعی‌اند همه کاربران از دسترسی مشابهی به اطلاعات برخوردارند این دیدگاه معتقد است که فضای اینترنت هنوز تحت سلطه عده محدودی است. به علاوه همه اطلاعات موجود در اینترنت، دموکراتیک نیست یا اینکه دموکراسی را ترویج نمی‌کند. برای مثال گروه‌های طرف‌دار برتری نژاد سفید اغلب دارای هوشمندترین و در عین حال غیر دموکرات‌ترین سایت‌ها هستند.^{۱۱۰}

باید اذعان نمود که دغدغه‌های برخی نویسندگان و صاحب‌نظران درباره نواقص و نقاط ضعف اینترنت تا حدودی به‌جا و شایسته است. حتی قسمتی از اعلامیه اصول و برنامه عمل مصوب نخستین مرحله اجلاس جهانی سران درباره جامعه اطلاعاتی (مصوب دسامبر سال ۲۰۰۳) نیز به موضوع شکاف دیجیتال پرداخته است.^{۱۱۱} اما باید پذیرفت که اولاً: این رسانه با وجود همین نواقص نیز به‌نماد کاملاً مناسبی برای پیگیری و تقویت اصولی که بیان شد، تبدیل شده است زیرا، ظرفیت‌های وسیع این پدیده به گونه‌ای رفع نقاط ضعف را نوید می‌دهد و ثانیاً: این رسانه اکنون سنین جوانی خود را طی می‌کند و هنوز مراحل بلوغ و رشد خود را به‌طور کامل پشت سر نهاده است و امید است که به واسطه پیشرفت‌های مریعی که در این حوزه صورت می‌پذیرد، دولت‌ها نیز به اهمیت پرداختن به این مسئله پی برده و در رشد و شکوفایی آن به نفع شهروندان به‌طور تمام‌قامت به این مقوله ورود پیدا

۱۰۹. نگاه کنید به: «دموکراسی و فضای سایبر»، پیشین.

۱۱۰. «اینترنت و حوزه عمومی»، پیشین، ص ۱۲۷.

۱۱۱. کاظم، معتمدنژاد؛ «ایران و دومین گردهمایی کمیته تدارک مرحله دوم اجلاس جهانی سران درباره جامعه اطلاعاتی»، فصلنامه رسانه، تابستان ۱۳۸۴، ش ۶۲، ص ۲۲۰.

نمایند.

مبحث چهارم: جلوه‌های تقویت مشارکت سیاسی از طریق اینترنت

از جلوه‌های سازنده حمایت از دسترسی به اطلاعات می‌توان به افزایش مشارکت سیاسی مردم در انتخابات و همچنین تقویت مطبوعات آزاد و به تبع آن گسترش شفافیت و نظارت بر دولت اشاره نمود. روشن است که حمایت از دسترسی اطلاعات، خصوصاً در محیط اینترنت نتایج جالب توجه دیگری نیز دارد. برای مثال همان‌طور که پیش از این هم اجمالاً اشاره شد، گسترش فضای دیجیتالی و جریان آزاد اطلاعات، به‌طور واضحی شهروندان را برمی‌انگیزد تا با استفاده از امکانات فضای دیجیتال مثل اتاق‌های گفت‌وگو، وبلاگ و حتی وب‌سایت شخصی به مثابه یک روزنامه‌نگار حرفه‌ای به رصد امور مورد علاقه خود پرداخته و تجزیه و تحلیل‌های خود را به صورت رایگان و با کم‌ترین هزینه ممکن و به دور از ممیزی و سانسور در معرض دید عموم مردم قرار دهند.

بند اول: روزنامه‌نگاری سایبر^{۱۱۲}

یکی از جلوه‌های بارز دموکراسی و یکی از عناصر مهم در تقویت مشارکت مردم در امور حکومت، انتشار آزادانه عقاید و نظرات و به تبع آن نشریات و مطبوعات است. انتشار مطبوعات البته در میان آزادی‌های عمومی مقام بسیار برجسته‌ای دارد.^{۱۱۳} نوآوری در زمینه فن‌آوری دیجیتالی حوزه مطبوعات را نیز با تحولات جدید درگیر کرده است و مفهوم و مصداقی نو و مفید را با عنوان روزنامه‌نگاری سایبر پدید آورده است. از آنجا که کمتر

112. Cyber Journalism.

۱۱۳. کاظم؛ معتمدنژاد، و رؤیا؛ معتمدنژاد، حقوق ارتباطات، تهران، دفتر مطالعات و توسعه‌ی رسانه‌ها، جلد اول، ۱۳۸۶، ص ۱۴۱.

حوزه‌ای در زمینه علوم انسانی از تأثیرات مستقیم و غیر مستقیم اینترنت در امان مانده است، عرصه خبر و روزنامه‌نگاری نیز به‌طور قابل ملاحظه‌ای متأثر از فضای دیجیتالی شده است و روزنامه‌نگاری سایبر به عنوان پدیده‌ای نوظهور، در مناسبات سیاسی جوامع دخل و تصرف می‌نماید.^{۱۱۴}

روزنامه‌های الکترونیکی شباهت‌های زیادی با روزنامه‌های سنتی دارند. الکترونیکی نمودن و در سایت قرار دادن روزنامه‌های کاغذی ابتدایی‌ترین مصداق سایبر - ژورنالیسم محسوب می‌شود. به‌وجود آمدن خیرگزاری‌های کاملاً اینترنتی که به صورت آنلاین به انتشار اخبار و اطلاعات مشغولند و در کسری کمتر از یک دقیقه تازه و به‌روز می‌شوند، به صورتی بنیادین، اصول خیررسانی و تولید تحلیل‌های سیاسی را تغییر داده است و ویژگی‌هایی که قبلاً در توصیف شبکه جهانی اینترنت بر شمردیم به‌طور کاملاً محسوسی، عرصه اخبار و اطلاعات سیاسی را دستخوش تحول نموده است.

مثلث دسترسی به اطلاعات، روزنامه‌نگاری سایبر و تقویت مشارکت سیاسی نقاط تلاقی و اشتراک بسیار زیادی دارند. یکی از صاحب‌نظران عرصه ارتباطات در پیوند میان دموکراسی و مطبوعات بیان می‌دارد که: «فناوری‌های نوین ارتباطی به عنوان زیرساخت روزنامه‌نگاری سایبر در قالب رسانه‌های مدرن چون تارنماها^{۱۱۵} و وبلاگ‌ها هم اکنون یک نوع دموکراسی دیجیتال و البته آسیب‌پذیر را برای مخاطبان به وجود آورده‌اند که در پیوند با جامعه مدنی و اتکاء به فرصت‌های جامعه اطلاعاتی، گفتمان سنتی قدرت و گفتمان

114. See: Harper, Christopher, "Journalism in a Digital Age" in Democracy And New Media, Edited by Henry Jenkins & David Thorburn, Massachusetts Institute of Technology, 2003, pp. 271 – 280. & Hall, Jim, Online Journalism: A Critical Primer, London, Pluto Press, 2001.

115. Web Sites

حاکم بر روزنامه‌نگاری سنتی را هم‌زمان به چالش فراخوانده است.^{۱۱۶}

شیوه برجسته‌سازی که در روزنامه‌های سنتی در تیترا و گزارش‌های خبری دیده می‌شود در روزنامه‌های الکترونیک شکل دیگری دارد. در واقع اکنون این خود کاربران هستند که شایستگی یافته‌اند تا در متون خبری، دست به جستجو زده و آنچه را از اخبار و تحلیل‌ها که مورد نیازشان است گزینش نمایند. به این ترتیب نقش قبلی هدایت‌گری و شکل‌دهی به افکار عمومی توسط رسانه‌های گروهی سنتی تا حدودی به این واسطه تغییر یافته است.^{۱۱۷} همچنین وصف دو سویه بودن، دسترسی آسان و ارزان به آن از مزیت‌های عمومی اینترنت است که عرصه روزنامه‌نگاری سایبر را نیز از خود متأثر نموده است.^{۱۱۸}

از دیگر مسائل، درخواست و مطالبه شهروندان، خصوصاً جوانان مشتاق و پیگیر اخبار سیاسی است که رونقی بیشتر به خبرگزاری‌های اینترنتی می‌دهد. او یون‌هو^{۱۱۹} بیان‌گذار اهمی نیوز^{۱۲۰} بیان می‌کند که در کره جنوبی، نارضایتی و بی‌اعتمادی خوانندگان به مطبوعات سنتی به شدت افزایش یافته است. شهروندان می‌خواهند خود را ابراز نمایند و این تمایل نیز در حال افزایش است. بنابراین از یک طرف نارضایتی از مطبوعات مرسوم و از طرف دیگر تمایل به ابراز خود از سوی شهروندان دست به دست هم داده‌اند تا به وسیله استفاده از اینترنت برای نوعی روزنامه‌نگاری جایگزین بتوانند فرصتی برای تحقق این تمایلات فراهم آورند به صورتی که روزنامه‌ای اینترنتی ایجاد شود که شهروندان خود

۱۱۶. یونس، شکر خواه؛ روزنامه‌نگاری سایبر، تهران، انتشارات نانه، سال ۱۳۸۴، ص ۲۰.

۱۱۷. نعیم، بدیعی؛ «روزنامه‌نگاری در جامعه اطلاعاتی»، فصلنامه رسانه، تابستان ۱۳۸۳، ش ۲، ش پیاپی ۶۲، ص ۱۶۳.

۱۱۸. روزنامه‌نگاری سایبر، پیشین، ص ۱۶ و ۱۷.

119. Oh Yeon Ho

120. Ohmy News

خبرنگاران آن باشند.^{۱۲۱}

یکی دیگر از اوصاف فضای اینترنت که مطبوعاتی‌ها را خرسند می‌کند، کاهش نظارت و کنترل صفحات اینترنتی است. نظارت‌ناپذیری فضای اینترنت در این نوع از کاربری جلوه خاصی دارد. اصولاً فضای عمومی اینترنت این باور را در همه به وجود آورده است که امکان تضارب آراء و اندیشه‌ها در شبکه، باید تا حدود زیادی از کنترل و نظارت بری باشد. بر این اساس نیز انتظار روزنامه‌نگارهای سایبری این است که مخابره اخبار و اندیشه‌های‌شان به سلامت از زیر تیغ کنترل و سانسور عبور نماید. البته تحقق این امر مشروط به این است که ذکر خیر و نظر خدشه‌ای به حیثیت و یا اعتبار افراد وارد نسازد و از مرزهای امنیت ملی و نظم عمومی تخطی نکند.

شاید در وهله اول انقطاع از شیوه‌های مرسوم و سنتی فعالیت سیاسی برای کسانی که سال‌ها مأموس با این امور بوده‌اند دشوار به نظر آید، اما حرکت رو به جلوی علم و تکنولوژی به درخواست هیچ شخص و گروهی متوقف نمی‌شود و انسان‌ها نیز چاره‌ای جز پذیرفتن این ابزار آلات و شیوه‌ها ندارند و ناگزیرند متناسب با منافع خودشان آن را در اختیار بگیرند. اینترنت به عنوان پدیده‌ای که با سرعت زیادی در اکثر نقاط جهان توسعه یافته استفاده از روش‌های سنتی همچون انتشار مطبوعات کاغذی را کمرنگ نموده است. هرچند در زمینه امور سیاسی همچون مشارکت‌های شهروندان در مسائل، نمی‌توان انتظار داشت که این تحول، اسلوب قبلی فعالیت‌ها را منسوخ نماید اما اکنون دیگر تعریف فعالیت‌های مشارکت‌جویانه بدون در نظر گرفتن این پدیده یقیناً ناقص است. به همین دلیل دولت‌ها نیز در پویایی وسیع به جاری‌شدن این فناوری در شریان‌های جامعه کمک می‌کنند.

۱۲۱. علیرضا، دهقان؛ «روزنامه‌نگاری الکترونیک؛ فرصت‌ها و محدودیت‌ها»، مجله اینترنتی رسانه شبکه جهانی، دانشگاه تهران، پاییز ۱۳۸۵، ش ۲. موجود در: <http://gmj.ut.ac.ir/maghale.aspx?id=31>

بند دوم: اینترنت و انتخابات

از میان مصادیق مشارکت سیاسی، شرکت در انتخابات یکی از مهم‌ترین و متداول‌ترین شیوه‌های آن در عصر حاضر محسوب می‌شود. انتخابات و امور مربوط به آن از جمله شیوه‌های رأی‌گیری، از مسائلی است که اینترنت در آن نیز دخل و تصرفی گسترده نموده است. آنچه که در مورد اوصاف اینترنت و نقاط افتراق آن از دیگر رسانه‌ها مطرح شد در تحول مسائل انتخاباتی نیز نقش کاملاً برجسته‌ای داشته است. برای مثال جلوه‌هایی روشنی^{۱۲۳} از این تأثیرات در انتخابات دهم ریاست جمهوری اسلامی ایران کاملاً نمایان بود. همچنین این مسئله در کشوری مثل ایالات متحده آمریکا که مهد اینترنت محسوب می‌شود و نیز کشورهای اروپای غربی، نمود بیشتری دارد. از سوی دیگر شیوه رأی‌گیری انتخابات نیز از این تحول متأثر شده و موضوعی به نام رأی‌گیری اینترنتی یا الکترونیکی،^{۱۲۴} نظام انتخابات را تحت الشعاع قرار داده است.

ذکر این نکته ضروری است که برخی صاحب‌نظران در ایالات متحده آمریکا همچون ووجونگ شین،^{۱۲۵} بر خلاف کسانی که دیدگاهی بدبینانه نسبت به کارکردهای

۱۲۲. برخی از جلوه‌های بارز استفاده از اینترنت در تبلیغات انتخابات: راه‌اندازی سایت و وبلاگ توسط کاندیدها، راه‌اندازی سایت و وبلاگ توسط هواداران، برخی از احزاب و تشکل‌های سیاسی به صورت رسمی و غیر رسمی، استفاده از اتاق‌های گفت‌وگو برای تبلیغات، استفاده از شبکه‌های اجتماعی و دوست-یابی برای ارتباط با جوانان. انتشار آگهی‌های تبلیغاتی اینترنتی در سایت‌های پرمخاطب، راه‌اندازی سیستم‌های نظرسنجی اینترنت و ارسال ایمیل‌های فراوان توسط ستادها.

123. E Voting

124. See: Kersting, Norbert & Baldersheim, Harald, *Electronic Voting and Democracy*, New York, Palgrave Macmillan, 2004.

و محمد، فتحیان؛ منیرالسادات، تقوی، انتخابات الکترونیکی: بایسته‌ها و شیوه‌ها، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۷.

125. Woojung Shin

اینترنت دارند - معتقدند، اینترنت کمک قابل توجهی به افزایش مشارکت می‌کند.^{۱۲۶} همچنین پوت‌نام^{۱۲۷} ادعا دارد که اینترنت می‌تواند کاهش میزان شرکت‌کنندگان در انتخابات را با به‌کارگیری روش‌هایی جبران نماید. راه‌های پیشنهادی وی نیز عبارتند از: افزایش ارتباطات مستقیم بین شهروندان و حاکمان، کاهش هزینه‌های ارتباط افراد و امثالهم.^{۱۲۸}

بر مبنای نتایج یک پژوهش، پخش اخبار آنلاین و دریافت آن از سوی کاربران انگیزه‌های سیاسی را تقویت می‌نماید و همچنین آگاهی‌ها در مورد مسائل حکومت را افزایش می‌دهد. به عبارتی دیگر بین افزایش سطح تحلیل‌های سیاسی شهروندان و مشارکت‌شان در امور ارتباط مستقیمی وجود دارد. تحقیق دیگری نشان داده که دسترسی به اینترنت به میزان ۱۲٫۵ درصد مشارکت در انتخابات را افزایش می‌دهد.^{۱۲۹}

انتخابات عمومی سال ۲۰۰۰ و انتخابات ریاست جمهوری سال ۲۰۰۲ در کره جنوبی نیز تحت تأثیر جدی مباحث و مناظره‌های آن‌لاین انتخاباتی بود. حتی کاندیدهای بسیار جا افتاده هم به‌طور فعال از اینترنت به عنوان ابزار تبلیغاتی استفاده می‌کردند. برای مثال یکی از صفحات اینترنتی مرتبط با انتخابات در طول تبلیغات انتخاباتی، ۹۰۰ هزار بازدید کننده

126. Shin, Woojung, "Democracy and Internet: Will the Internet Foster Democracy?", Available at www.u-topic.nl/05links/03_Woojun_Chin.pdf

127. Putnam

128. "Law and Policy in the Age of the Internet", op.cit, p. 1047.

129. "Unraveling the Effects of the Internet on Political Participation?" op.cit, p. 177.

تحقیقات اخیر نشان می‌دهد که ۲۹ درصد از پاسخ‌دهندگان که اخبار و اطلاعات انتخابات سال ۲۰۰۰ را به صورت آنلاین دنبال می‌کردند به این علت بود که آنها نمی‌توانستند همه اخبار و اطلاعاتی را که نیاز داشتند از شبکه‌های تلویزیونی یا روزنامه‌ها دریافت کنند، ۵۶ درصد آنها نیز گفته‌اند دریافت اطلاعات به صورت آنلاین راحت‌تر و مناسب‌تر است.

129. Ibid. p 183 -184.

داشت. همچنین در این انتخابات مقاله‌ای در حمایت از یک کاندیدای اصلاح طلب طی دو ساعت ۵۷۰ هزار بیننده را به اتاق اینترنتی آن نامزد کشاند.^{۱۳۰}

مبحث پنجم: دولت الکترونیک ابزار تسهیل دسترسی به اطلاعات

دولت الکترونیکی عبارت است از ارائه بر خط خدمات و اطلاعات دولتی از طریق اینترنت و یا سایر رسانه‌های الکترونیکی که در این صورت سیستم‌های ارائه خدمات و اطلاعات مبتنی بر اینترنت بر خلاف ساختارهای سنتی که سلسله مراتبی، خطی و یک طرفه هستند حالتی غیرسلسله مراتبی، غیرخطی و دوطرفه به خود گرفته و به صورت بیست و چهار ساعته و هفت روز در هفته به ارائه خدمات بر خط می‌پردازند.^{۱۳۱} به تعبیری دیگر، دولت الکترونیکی به معنای استفاده از اینترنت در راستای ارائه خدمات عمومی و بهبود فرایندهای مردم سالار به کار رفته است.^{۱۳۲}

۱۳۰. روزنامه‌نگاری الکترونیک؛ فرصت‌ها و محدودیت‌ها، پیشین.

See I. Solop, Frederic, "Digital Democracy Comes of Age: Internet Voting and the 2000 Arizona Democratic Primary Election", Political Science and Politics, Vol. 34, No. 2 (Jun., 2001), pp. 289-293.

131 West, D.M., "E – Government and the Transformation of Service Delivery and Citizen Attitudes", Public Administration Review, 2004, vol. 62, No.4.

به نقل از ابوالحسن، فقیهی، و نورمحمد، یعقوبی؛ دولت الکترونیک: انتخاب یا اجبار، فرهنگ مدیریت، سال دوم، بهار ۱۳۸۳، ش ۵، ص ۳۱

132.Moon, M., Bretschneider, S. "Does the Perception of Red Tape constrain IT Innovativeness in Organizations & Unexpected Results From Simultaneous Equation Model and Implications", Journal of Public Administration Research And Theory, 2002.

به نقل از همان.

در این تعریف این نکته برجستگی خاصی دارد که شهروندان پس از دریافت اطلاعات و خدمات، این امکان را نیز دارند که از طریق همین پایگاه‌ها به برقراری تعامل و ابراز نظر نسبت به وضع موجود مبادرت ورزند و روشن است که این امکان فی نفسه مسئله ارزشمندی است.

دسترسی سریع به اطلاعات در سازمان‌های دولتی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. از آنجا که فرآیندها و روندهای اداری عموماً تکراری، عادی و تابع ضابطه هستند، استفاده از رایانه، امکانات منحصر به فردی را برای جمع‌آوری، کنترل و گزارش‌دهی فوری و به‌موقع برای مدیران فراهم می‌آورد و این امر سازمان‌ها را بر آن داشته که مبادرت به سرمایه‌گذاری هنگفتی در این زمینه نمایند. این درحقیقت همان نقطه ثقلی است که پروژه دولت الکترونیک، در آن تحول ایجاد می‌کند. گام نخست در فرایند ایجاد دولت الکترونیک، امکان استفاده آزاد و آسان از اطلاعات، برای شهروندان است.^{۱۳۳}

لذا برخی معتقدند دولت الکترونیک زمینه‌ساز تحقق دموکراسی الکترونیکی یا دموکراسی دیجیتال است. در این مدل جدید نقش دولت به عنوان فراهم‌کننده نوعی واسطه ارتباطی مطرح است که در تعامل دولت و مردم، این نقش بیشتر توسط خود مردم به پیش برده می‌شود؛ به این معنا که در اینجا دولت، فعالیت‌هایش را به گونه‌ای ساماندهی می‌کند که شهروندان بیشترین مشارکت را در آن داشته باشند. در این صورت فرآیندهای رسمی و بوروکراتیک اهمیت کمتری می‌یابد و در مقابل، ارائه خدمات به شهروندان بر اساس رویکرد مردم‌سالاری و شهروندمحوری، از اهمیت بیشتری برخوردار می‌گردد.^{۱۳۴}

۱۳۳. رضا، شفیق‌زاده؛ چالش‌ها و راهکارهای فراروی دولت الکترونیک، ماهنامه مدیریت، سال چهاردهم، مرداد و شهریور ۱۳۸۴، ش ۹۹-۱۰۰، ص ۸.

۱۳۴. ابراهیم، باطنی؛ و مهدی، یزدان‌شناس؛ «نگاهی به فرایند شکل‌گیری دولت الکترونیک و چالش‌های فراروی آن»، فصلنامه فقه و حقوق، تابستان ۱۳۸۵، ش ۹، ص ۷۰.

مهم‌ترین هدف از ترویج دولت الکترونیکی، بهره‌گیری از آزادسازی اطلاعات و تسهیل ارتباطات به منظور افزایش مشارکت شهروندان در فرایندهای دموکراتیک است.^{۱۳۵} به‌طور طبیعی هرچه احساسات مردم نسبت به دولت الکترونیک مثبت‌تر باشد، اعتماد مردم به دولت افزایش یافته و زمینه برای تقویت دموکراسی مساعدتر می‌شود.^{۱۳۶}

در اصل دولت الکترونیکی مقدمه‌ای است برای اینکه دموکراسی الکترونیکی را فعال‌تر کند. چون شهروندان به‌طور مستقیم در این دولت مشارکت دارند و به راحتی می‌توانند در تصمیم‌گیری‌ها و تصمیم‌سازی‌ها دخالت داشته باشند.^{۱۳۷}

دولت الکترونیکی از یک سو تسهیل در امر خدمات‌رسانی و افزایش سطح دسترسی شهروندان به خدمات دولتی و از سوی دیگر کاهش شکاف میان مدیریت دولتی و شهروندان را در جهت بهبود فرآیندهای دموکراسی دنبال می‌نماید و در صورتی که اجرای آن با اثربخشی توأم باشد امید می‌رود بسیاری از تنگناهای فعلی شهروندان در دسترسی به خدمات بخش عمومی مرتفع گردد. همچنین این پدیده شرایطی را فراهم می‌سازد که صدای همه شهروندان به گونه‌ای برابر به گوش دولت‌مردان برسد و این به معنای تحقق نمونه‌ای بلوغ یافته از مردم‌سالاری است که به لطف فناوری اطلاعات حاصل می‌شود. استقرار دولت الکترونیک به گسترش راه‌هایی منجر می‌شود که از طریق آن اطلاعات به‌طور عمودی و مورب جریان می‌یابد و بنابراین، بخش گسترده‌ای از جامعه را در بر می‌گیرد و حجم بیشتری از اطلاعات میان دولت و اجزای جامعه مدنی و همچنین بین سازمان-

۱۳۵. آرین، قلی‌پور؛ علی، پیران‌نژاد؛ اارتفای اعتماد عمومی و دموکراسی الکترونیکی: تبیین نقش دولت الکترونیک، فصلنامه‌ی مدرس علوم انسانی، بهار ۱۳۸۷، ش ۱، ص ۲۳۱.

۱۳۶. همان، ص ۲۴۸.

۱۳۷. لیل، ملاصالحی؛ رایا، خلیلی؛ «دموکراسی الکترونیکی»، موجود در:

bulletins.rahshahr.com/N_075.pdf

تاریخ مراجعه: ۹۰/۷/۱۴

های دولتی جریان خواهد یافت. دولت الکترونیک معادلات قدرت را از تمرکز دولت بر حوزه‌های خاص، به توزیع آن در میان اجزای مختلف جامعه و شهروندان انتقال داده و حتی آن را به میان گروه‌ها و احزاب مخالف تسری می‌بخشد. به این واسطه سیاست‌گذاران از وجود نقطه نظرات شهروندان بیشتر آگاه شده و می‌توانند دیدگاه‌های آنان را در فرآیند خط‌مشی‌گذاری دخیل سازند.^{۱۳۸}

همچنین این سامانه، زمینه گفتمان مستقیم میان شهروندان و مقامات دولتی را فراهم می‌کند. به این ترتیب اثر این نوع ارتباطات به مراتب بیشتر از شیوه‌های سنتی رابطه میان دولت و شهروندان خواهد بود و این امر به تحقق پاسخ‌گویی و مسئولیت‌پذیری بیشتر در سازمان‌های بخش عمومی کمک قابل ملاحظه‌ای خواهد کرد؛^{۱۳۹} در حالی که برای ارتباط‌گیری با یک مسئول جزء از طریق شیوه سنتی آن شاید در هفته فقط یک روز مقرر شده باشد و همان نیز با پشت در نشینی‌های چند ساعته ممکن است تحقق یابد. البته این نکته را نیز نباید از نظر دور داشت که مسحور شدن در برابر تکنولوژی ممکن است فضایی تخیلی و آرمان‌گرایانه تصویر نماید که در آن مجموعه، واقع‌بینی وجود نداشته باشد. در این حوزه نیز پیشنهاد ارتباطات الکترونیکی با مسئولین امر به معنای نفی محسّنات و ویژگی‌های تقابل‌چهره به چهره نیست. هر چقدر هم که تکنولوژی نسبت به تسهیل روند ارتباطات جامعه داعیه‌دارتر باشد نمی‌تواند به سادگی جایگزینی برای برخی شیوه‌ها و سنت‌های بعضاً کارگشا باشد. هیچ‌کس منکر این امر نیست که برای حل یک مشکل پیچیده و سخت که در حوزه اختیارات مسئولی بلندپایه است نامه‌نگاری‌های اینترنتی ممکن است نتیجه‌ای حاصل نکند و تنها راه چاره این مسئله ارتباط رو در رو برای بیان حق

۱۳۸. محسن، فرهادی‌نژاد؛ «دولت الکترونیک و حکومت‌داری خوب»، ماهنامه تدبیر، خرداد ۱۳۸۵، ش

۱۶۹، ص ۲۷.

۱۳۹. همان.

مطلب باشد. در هر صورت برای نیل به مقاصد عمومی ارتباطات الکترونیکی این وجهه از روابط سنتی به نظر کاملاً مخدوش نخواهد شد.

یکی از مشکلات شهروندان در راستای اداره تقویت حکومت این بوده که اگر اعتراض و یا پیشنهادی نسبت به عملکرد دستگاهی داشته‌اند از نحوه انتقال آن به مسئولین اطلاعی نداشته‌اند و محل مشخصی و یا دفتر معینی برای دریافت این گونه دیدگاه‌ها که بعضاً بسیار هم راهگشا و سازنده است مورد لحاظ قرار نگرفته است در حالی که یکی از کارکردهای سازنده دولت الکترونیک در همین راستا است.

برای نیل به این مقصود، ایجاد کانال‌های ارتباطات دو سویه و چند سویه از جمله پست الکترونیکی، فروم‌های گفتگو، قرار دادن برگه‌های مشخص در سایت‌های دولت برای أخذ نظرات و ... لازم است و این فرآیند به کاربران اجازه می‌دهد تا نظرات و یا اعتراضات خود را در مورد طرح‌های قانون‌گذاری یا سیاست‌گذاری و یا نحوه عمل دستگاهی به‌طور صریح مطرح کنند. حتی این ایده می‌تواند در برگیرنده ایجاد مجامع مشورتی بین شهروندان و دولت باشد. این مجامع آنلاین به افراد کمک می‌کنند تا ایده‌های خود را با دیگران و با دولت‌مردان تبادل کنند و آگاهی عمومی خود را به واسطه گفتگوهای بر خط افزایش دهند.^{۱۴۰}

اما آنچه که مورد نظر ما می‌باشد مرحله پس از این است؛ اینکه مسئولان ذی‌ربط به نظرات و ایده‌ها با دیدی مثبت نگریده و حداقل آن مسائل را شنیده یا خوانده باشند و گرنه هر چقدر هم که این ارتباطات سهل‌الوصول‌تر شده و میزان دخالت و مشارکت مردم نیز بیشتر شود، تا هنگامی که همتی برای دخیل نمودن مردم در حکومت‌گری وجود نداشته باشد، این فناوری‌ها نیز به رشد مردم‌سالاری کمکی نخواهد نمود. مگر آنکه سطح نظارت

۱۴۰. مراد علی، صدوقی؛ دولت الکترونیک، فناوری در خدمت حکومت‌گری خوب، موجود در: <http://irarticles.net/articles/165895> ۱۳۹۰/۷/۱۳ تاریخ مراجعه

و پاسخ‌گویی مسئولین ارتقاء یابد که ظاهراً این خصیصه نیز با دولت الکترونیک همراه شده است. تبیین و توضیحات بیشتر این مطلب، موضوع مقاله‌ای دیگر خواهد بود.^{۱۴۱}

141. See: Hague, Barry. Loader, Brian, Digital Democracy, London, Routledge, 1999.

نتیجه گیری

از مقایسه نظرات کارشناسان و محققان حقوق، علوم سیاسی و حتی علوم اجتماعی می‌توان نتیجه گرفت که تقویت ضریب مشارکت سیاسی شهروندان برای دخالت در امور حکومت (مثل شرکت در انتخابات و یا ارائه انتقاد و پیشنهاد به مسئولین حکومتی) توسط دسترسی به اطلاعات در اینترنت امر روشنی است. محیط دو سویه و تقریباً نظارت‌ناپذیر اینترنت دو خصیصه کاملاً ویژه را در میان رسانه‌ها به وجود آورده است تا بر این مبنا شهروندان بتوانند به راحتی در فضای سایبر نسبت به مسائل حکومت اظهار نظر نمایند و با دیگران در اینترنت به مباحثه پردازند. امری که در میان رسانه‌های دیگر به ضعیف‌ترین شکل ممکن وجود دارد یا اصلاً اثری از آن یافت نمی‌شود.

البته برخی نیز معتقدند که محیط اینترنت ضعف‌ها و نواقصی دارد و نمی‌تواند این آرمان‌ها را برآورده کند. مثلاً اینترنت توسط بنگاه‌های اقتصادی و برخی سیاست‌مداران اداره و کنترل می‌شود یا اینکه شکاف دیجیتالی بین کشورهای شمال و جنوب مانع از دستیابی به این چنین شرایطی است. البته این انتقادات در حالی مطرح می‌شود که علی‌رغم برخی نقاط ضعف در فضای مجازی، رشد و توسعه انفجاری و سریع این محیط بی‌انتهای و گسترش روزافزون کاربران آن در سرتاسر دنیا به هیچ‌وجه اجازه کنترل کامل و نظارت بر این مجموعه را نمی‌دهد و بر عکس این ابزار یکی از بهترین راه‌های مقابله با حرکت‌ها و اقدامات ضد بشری‌ای که در هر گوشه‌ای از عالم حادث می‌شود، می‌باشد.

به همین دلیل است که همه دولت‌های دنیا باید به میزان قابل توجهی برای تأمین زیرساخت‌ها و امکانات و همچنین تدوین قوانین مرتبط و آزادسازی دسترسی به این سامانه تلاش کنند. التزام به حمایت از حق بنیادین دسترسی به اطلاعات - که امروزه کمتر دولتی است که آن را، حداقل در ظاهر، انکار نماید - التزام به لوازم آن را نیز در پی دارد. همه دولت‌ها بر این مبنا باید تمام تلاش خود را در توسعه دسترسی آسان و کم‌هزینه به شبکه جهانی وب به کار گیرند. در این راستا عدم تأمین پهنای باند و به تبع آن دسترسی به

اینترنت با سرعت کم یکی از موارد نقض این حق محسوب می‌شود. از سوی دیگر لزوم وضع قوانین پیشرفته و به‌روز برای پوشش ارتباطات اینترنتی و همچنین حفظ نظم و اخلاق جامعه یکی دیگر از وظایف مهم و فوری دولت‌ها به حساب می‌آید.

منابع

الف) فارسی

۱. آیتی، حمید؛ آزادی عقیده و بیان، تهران، فردوسی، ۱۳۷۳.
۲. اسماعیلی، محسن؛ «آزادی ارتباطات و اطلاعات در حقوق و معارف اسلامی»، فصلنامه رسانه، بهار ۱۳۸۶، ش ۶۹.
۳. امیرکواسمی، ایوب؛ «نگرشی جامعه‌شناسانه بر مشارکت سیاسی در رهیافت مدرنیست‌ها»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، پاییز و زمستان ۱۳۷۵، ش ۱۶۰ و ۱۶۱.
۴. انصاری، باقر؛ آزادی اطلاعات، تهران، انتشارات دادگستر، ۱۳۸۷.
۵. انصاری، باقر؛ حقوق ارتباط جمعی، تهران، انتشارات سمت، سال ۱۳۸۶.
۶. انصاری، باقر و دیگران؛ مسئولیت مدنی رسانه‌های همگانی، تهران، معاونت پژوهش، تدوین و تنقیح قوانین و مقررات اداره کل پژوهش و اطلاع‌رسانی، تابستان ۱۳۸۱.
۷. انصاری، باقر؛ «مفهوم، مبانی و لوازم آزادی اطلاعات»، نامه مفید، شهریور ۱۳۸۶، ش ۶۱.
۸. باطنی، ابراهیم و یزدان شناس، مهدی؛ «نگاهی به فرایند شکل‌گیری دولت الکترونیک و چالش‌های فراروی آن»، فصلنامه فقه و حقوق، تابستان ۱۳۸۵، ش ۹.
۹. بدیعی، نعیم؛ «روزنامه‌نگاری در جامعه اطلاعاتی»، فصلنامه رسانه، تابستان ۱۳۸۳، ش ۲، ش پیاپی ۶۲.
۱۰. حسنی، جعفر؛ حمایت کیفری از حریم خصوصی در فضای سایبر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۵.
۱۱. دریگی، بابک؛ چالش‌های حقوقی، اخلاقی و اجتماعی فضای رایانه‌ای، تهران،

- خانه کتاب، ۱۳۷۹.
۱۲. دزیانی، محمدحسن؛ جزوه آموزشی حقوق سایبر و جرایم سایبری، تهران، معاونت آموزش قوه قضاییه، جلد اول، ۱۳۷۸.
۱۳. دونوا، آلن؛ «بحران دموکراسی: بی‌حسی سیاسی مردم»، ترجمه بزرگ نادرزاد، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، آذر و دی ۱۳۷۲، ش ۷۵ و ۷۶.
۱۴. دهقان، علیرضا؛ «روزنامه‌نگاری الکترونیک؛ فرصت‌ها و محدودیت‌ها»، مجله اینترنتی رسانه شبکه جهانی، دانشگاه تهران، پاییز ۱۳۸۵، ش ۲. موجود در: <http://gmj.ut.ac.ir/maghale.aspx?id=31>
۱۵. دیلمی، احمد؛ «مشارکت سیاسی در اندیشه اسلام و غرب»، فصلنامه اندیشه حوزه، بهار ۱۳۷۸، ش ۱۶.
۱۶. سورتنا، جوها؛ «جوانان و فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات: شکاف‌های دیجیتالی»، فصلنامه اطلاع‌شناسی، زمستان ۱۳۸۲، ش ۲.
۱۷. شعبانی، احمد؛ «شکاف دیجیتالی در جامعه جهانی»، فصلنامه اطلاع‌شناسی، سال دوم، زمستان ۱۳۸۳، ش دوم.
۱۸. شفیق‌زاده، رضا؛ «چالش‌ها و راه‌کارهای فراروی دولت الکترونیک»، ماهنامه مدیریت، سال چهاردهم، مرداد و شهریور ۱۳۸۴، ش ۹۹ - ۱۰۰.
۱۹. شکرخواه، یونس؛ «از آرپانت تا تجارت الکترونیک، تاریخ پرشتاب اینترنت»، مجله رسانه، بهار ۱۳۷۹، ش ۴۱.
۲۰. شکرخواه، یونس؛ روزنامه‌نگاری سایبر، تهران، انتشارات ثانیه، سال ۱۳۸۴.
۲۱. صدوقی، مرادعلی؛ دولت الکترونیک، فناوری در خدمت حکومت‌گری خوب»، موجود در: <http://irarticles.net/articles/165895>
۲۲. طباطبایی مؤتمنی، منوچهر؛ آزادی‌های عمومی و حقوق بشر، دانشگاه تهران.
۲۳. عیوضی، محمدرحیم؛ «تبیین مشارکت سیاسی و رفتار انتخاباتی»، مجله اطلاعات

- سیاسی - اقتصادی، آذر و دی ۱۳۸۲، ش ۱۹۵ و ۱۹۶.
۲۴. فتحیان، محمد و تقوی، منیرالسادات؛ انتخابات الکترونیکی: بایسته‌ها و شیوه‌ها، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۷.
۲۵. فرهادی‌نژاد، محسن؛ «دولت الکترونیک و حکومت‌داری خوب»، ماهنامه تدبیر، خرداد ۱۳۸۵، ش ۱۶۹.
۲۶. فقیهی، ابوالحسن و یعقوبی، نورمحمد؛ «دولت الکترونیک: انتخاب یا اجبار»، فرهنگ مدیریت، سال دوم، بهار ۱۳۸۳، ش ۵.
۲۷. فیرحی، داوود؛ «سیمای عمومی دولت اسلامی»، ماهنامه پژوهشی اطلاعات حکمت و معرفت، سال دوم، مرداد ۱۳۸۶، ش ۵.
۲۸. فیرحی، داوود؛ «مفهوم مشارکت سیاسی»، فصلنامه علوم سیاسی، تابستان ۱۳۷۷، ش ۱.
۲۹. قلی‌پور، آرین و پیران‌نژاد، علی؛ «ارتقای اعتماد عمومی و دموکراسی الکترونیکی: تبیین نقش دولت الکترونیک»، فصلنامه مدرس علوم انسانی، بهار ۱۳۸۷، ش ۱.
۳۰. کی‌مور، ریچارد؛ «دموکراسی و فضای سایبر»، فصلنامه رسانه، سال پانزدهم، پاییز ۱۳۸۳، ش ۵۹.
۳۱. معتمدنژاد، کاظم؛ «ایران و دومین گرد همایی کمیته تدارک مرحله دوم اجلاس جهانی سران درباره جامعه اطلاعاتی»، فصلنامه رسانه، تابستان ۱۳۸۴، ش ۶۲.
۳۲. معتمدنژاد، کاظم؛ حقوق مطبوعات، جلد اول، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۸۲.
۳۳. معتمدنژاد، کاظم و معتمدنژاد، رؤیا؛ حقوق ارتباطات، تهران، دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها، جلد اول، ۱۳۸۶.
۳۴. منتظر قائم، مهدی؛ «(ICTS) دموکراسی دیجیتالی و حکومت الکترونیکی:

- سیاست و حکومت در عصر تکنولوژی‌های اطلاعاتی و ارتباطی، نامه علوم اجتماعی، بهار و تابستان ۱۳۸۱، ش ۱۹.
۳۵. مهدی‌زاده، سیدمحمد؛ «اینترنت و حوزه عمومی»، فصلنامه رسانه، سال پانزدهم، پاییز ۱۳۸۳، ش پیاپی ۵۹.
۳۶. میر موسوی، سید علی؛ «مبانی دینی و فرهنگ سیاسی مشارکتی»، فصلنامه نقد و نظر، تابستان و پاییز ۱۳۷۵، ش ۷ و ۸.
۳۷. میناوند، محمدقلی؛ «اینترنت و توسعه سیاسی: حوزه عمومی در فضای سایبرنتیک»، پژوهش علوم سیاسی، بهار و تابستان ۱۳۸۵، ش ۲.
۳۸. نمک‌دوست تهرانی، حسن؛ «آزادی اطلاعات و حق دسترسی: بنیان دموکراسی»، مجلس و پژوهش، بهار ۱۳۸۳، ش ۴۲.
۳۹. نمک‌دوست تهرانی، حسن؛ «حق دسترسی آزادانه به اطلاعات و دموکراسی»، فصلنامه رسانه، سال پانزدهم، پاییز ۱۳۸۳، ش پیاپی ۵۹.

ب: لاتین

1. Brooke, Heather, *Your Right to Know*, London, Pluto Press, 2005.
2. De Wolk, Ronald , "Introduction to Online Journalism: Publishing News and Information," Boston: Allyn and Bacon, 2001.
3. E. Litan, Robert, "Law and Policy in the Age of the Internet", *Duke Law Journal*, Vol. 50, No. 4.
4. F. Guillén, Mauro; L. Suárez, Sandra, "Explaining the Global Digital Divide: Economic, Political and Sociological Drivers of Cross National Internet Use", *Social Forces*, Vol. 84, No. 2 (Dec., 2005).
5. Gibson, Rachel; Rommele, Andrea; Ward, Stephen, *Electronic Democracy*

- Mobilisation, Organisation and Participation Via New ICTs, London, Routledge, 2004.
6. Hague, Barry; Loader, Brian, Digital Democracy, London, Routledge, 1999.
 7. Hall, Jim, Online Journalism a Critical Primer, London, Pluto Press, 2001.
 8. Harper, Christopher, "Journalism in a Digital Age" in Democracy And New Media, Edited by Henry Jenkins & David Thorburn, Massachusetts Institute of Technology, 2003.
 9. J. Best, Samuel; S. Krueger, Brian, "Analyzing the Representativeness of Internet Political Participation", Political Behavior, Vol. 27, No. 2 (Jun., 2005).
 10. Jennings, M. Kent; Zeitner, Vicki, "Internet Use and Civic Engagement: A Longitudinal Analysis", The Public Opinion Quarterly, Vol. 67, No. 3 (Autumn, 2003).
 11. Jørgensen, Rikke Frank, Human Rights in the Global Information Society, Massachusetts Institute of Technology, 2006.
 12. J. Tolbert, Caroline; S. McNeal, Ramona, "Unraveling the Effects of the Internet on Political Participation?" , Political Research Quarterly, Vol. 56, No. 2 (Jun., 2003).
 13. Kersting, Norbert; Baldersheim, Harald, Electronic Voting and Democracy, New York, Palgrave Macmillan, 2004.
 14. M. Leiner, Barry, "A Brief History of the Internet," Internet Society, retrieved from World Wide Web, June 6, 2003.
 15. Mossberger, Karen; Tolbert, Caroline; McNeal, Ramona, Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation, Massachusetts Institute of Technology, 2008.

16. M. Shane, Peter, Democracy Online, New York, Taylor and Francis Books, 2004.
17. Noam, Eli, "Why the Internet Is Bad for Democracy", Communications Of The Acm, October 2005/Vol. 48, No. 10.
18. Paolino, Philip; Shaw, Daron, "Can the Internet Help Outsider Candidates Win the Presidential Nomination?", Political Science and Politics, Vol. 36, No. 2 (Apr, 2003).
19. Paolino, Philip; Report of the Round Table on Freedom of Expression in Cyberspace, Organized by the Canadian Commission for UNESCO, Ontario, Institute for Studies in Education, University of Toronto, 25 October 2002.
20. Saco, Diana, Cybering Democracy: Public Space and the Internet, Minneapolis & London, University of Minnesota Press, 2002, v. 7.
21. Shin, Woojung, "Democracy and Internet: Will the Internet Foster Democracy?", Available at www.u-topic.nl/05links/03_Woojun_Chin.pdf
22. Solop, Frederic, "Digital Democracy Comes of Age: Internet Voting and the 2000 Arizona Democratic Primary Election", Political Science and Politics, Vol. 34, No. 2 (Jun., 2001).
23. Tsagarousianou, Roza; Tambini ,Damian; Bryan, Cathy, Cyberdemocracy, Technology Cities and Civic Networks, New York, Routledge, 2002.